

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

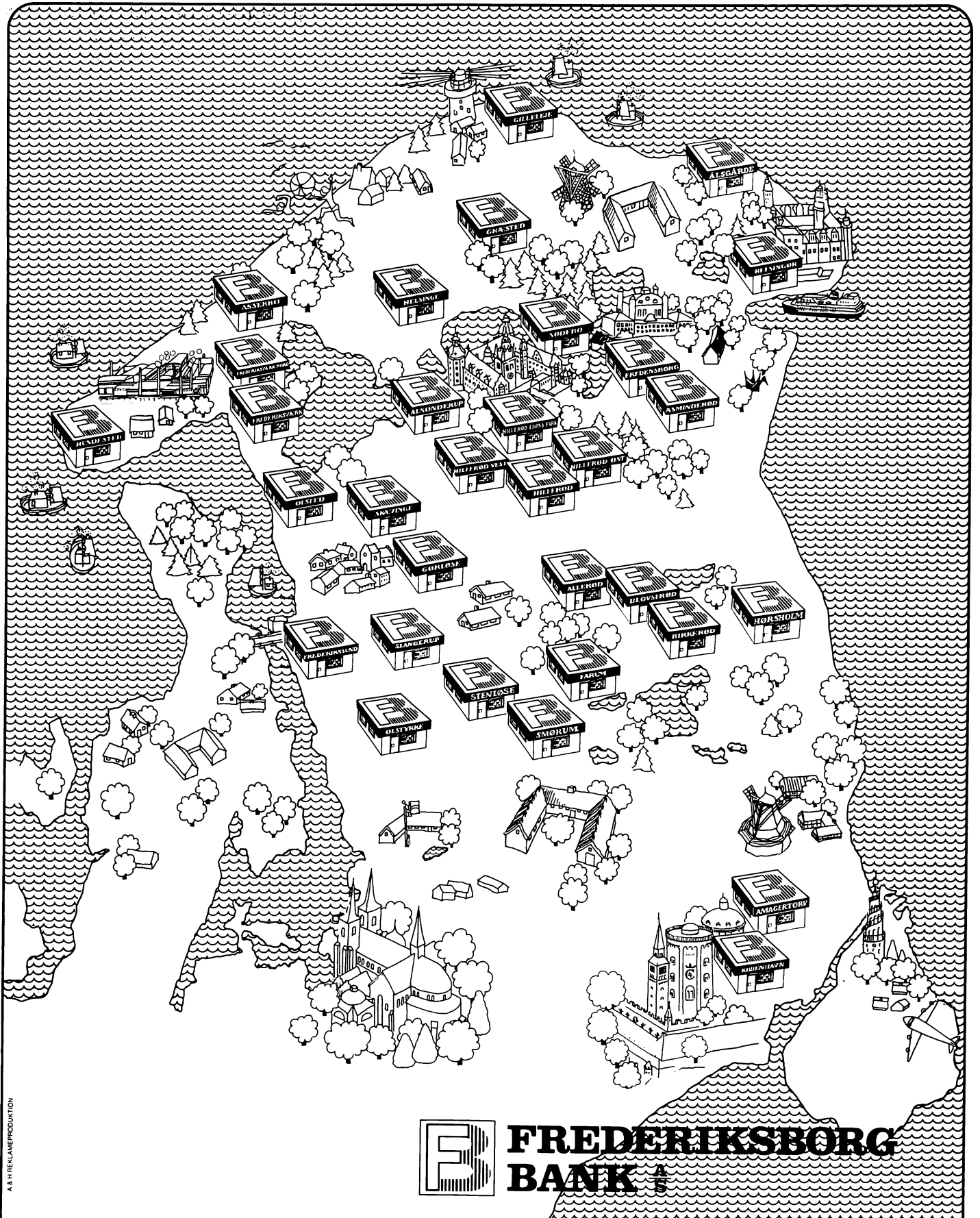
Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Folk og minder fra
NORDSJÆLLAND

38. Årgang
Julen 1983

FREDERIKSBORG BANK

FREDERIKSBORG BANK HAR 32 AFDELINGER I NORDSJÆLLAND OG KØBENHAVN MED OVER 400 MEDARBEJDERE. VI ER MEDLEM AF REGIONAL BANKERNE – 9 STORE PROVINSBANKER MED OVER 360 FILIALER, 3.200 MEDARBEJDERE OG 90.000 AKTIONÆRER. BANKEN HAR GENNEM EN ÅRRÆKKE VÆRET INDE I EN KRAFTIG UDVIKLING, DER I UDVIKLINGS-PROCENTER HØRER TIL DE BEDSTE BLANDT PENGEINSTITUTTERNE I DANMARK.

Folk og minder fra NORDSJÆLLAND

Redigeret af Nels Petersen

1983

Otteogtredivte årgang

Udgivet af
Dansk Bladforlag v/Niels Richter-Friis
Hellerupvej 78 – 2900 Hellerup
Tlf. 01 - 61 16 11 – Giro 5 39 05 40

INDHOLD

Kulsviere gennem 800 år – side 5
Af Laurits Andersen

Karen Blixen og Rungstedlund 11
Af Clara Selborn

En nordsjællandsk hovedvej gennem 400 år 16
Af Torben Topsøe-Jensen

En afstikker til Jyllinge med Hans Ole Brasen 23
Af Niels Richter-Friis

Da filmen var stum 26
Af Henrik Arensdorf Bengtsen

John Good – en gentleman fra Helsingør 33
Af Annette Aagaard Nielsen

Helsingør-Helsinborg-overfarten i 1930'erne 37
Af Ronald Larsen

Stokken i Hornbæk var byens sladrebank 44
Af Karl Rønne

Et drama i Hornsherred 47
Af Ove Rasmussen

Eftertryk af artikler i
»Folk og Minder fra Nordsjælland«
kun tilladt i uddrag
og med kildeangivelse.
Sats: hph reprosats
Repro: Bjarnholt Reproduktion AS
Tryk: Krohns Bogtrykkeri A/S
Omslagskarchering: J. C. Uttenthal

Omslaget:
Kulmile i Grib Skov. Når det har kunnet lade sig gøre at
forevige en nordsjællandsk kulmile i farver, skyldes det et
hold EFG-elever på Skovskolen i Nødebo, som valgte en
projekt opgave om kulsvidning. Billedet er fra efteråret
1980, men sådan har det også set ud i hine tider, hvor
skovens navnkundige sønner røgtede deres miler.
Foto: Niels Richter-Friis

Kulsviere gennem 800 år

Af Laurits Andersen

Det er yderst sandsynligt, at kulsvidningen i Nordsjælland har haft sit udspring fra klostrene, hvor munkene dog sjældent gjorde arbejdet, men overlod det til lokale bønder.

Et af menneskets kendetegn er dets medfødte nysgerrighed, hvilket medfører, at det hele tiden er i gang med at finde ud af noget. Sådan har det været altid, og sådan vil det sikkert blive ved med at være. I disse bestræbelser har nogle valgt at gå på opdagelse i fremtiden, medens andre ser tilbage for om muligt at finde noget interessant.

Noget interessant vil altid være det afvigende, det mystiske, og her er det nok lettere gennem noget, som overleveres – genfortælles – at finde noget, som rummer hemmeligheder – om måske din og min oprindelse. Det kan også være, fordi mange har en fornemmelse af, at i gamle dage var alt så godt, så godt, i modsætning til nu.

Blandt det, som genfortælles, er beretningerne om kulsviere. Ofte fremtræder det genfortalte i noveller eller romaner og har i sig megen romantik blandet med beretninger om mandfolk, som uforfærdet udfører sit job. Desværre er sandheden nok noget anderledes, hvilket jeg i det kommende skal forsøge at komme ind på, men forinden er der nogle forhold, som må betragtes lidt nøjere.

Kulsvierne knyttes som regel til egnen om Grib Skov. Og det kan der være ganske god mening i, selv-

om det ligger helt fast, at der fandt kulsvidning sted mange andre steder såvel på Sjælland som i

Skåne; sidstnævnte var dansk land under kulsvidningens første århundreder. Ingen steder var der dog så mange beskæftiget med kulsvidning som i det nordsjællandske område, og der blev heller ikke brændt så mange kul andre steder, som det skete her oppe.

Jeg har i tidligere beretninger om kulsviere beskrevet kulsvierlandet på denne måde: Gå fra Sørup mod syd over Grønholt, Karlebo, Hørsholm ned mod Birkerød over Blovstrød tilbage til Hillerød Overdrev og derfra mod vest over Gadevang og ud til Arresø i nærheden af Lille Lyngby. Gå så mod nord langs med Arresø til Annisse og derfra til Kagerup, dernæst over Ejlstrup og Mårum til

Kvindelig kulsvier anno 1980. Billedet er fotograferet ved samme lejlighed som omslaget, hvor et hold EFG-elever fra Skovskolen i Nødebo gjorde det muligt at forevige en mile i farver.

Græsted Overdrev. Herfra over Saltrup til Esbønderup og Esrum. Turen tilbage til Sørup følger fra Esrum, søens vest- og sydbred.

En sådan grov indkredsning af et område må naturligvis tages med alle forbehold. Jeg har ikke nævnt Højbjerg, heller ikke Lille Værløse og andre steder, hvor der faktisk har fundet kulsvidning sted, men jeg har til gengæld nævnt det absolut vigtigste område, hvis man da ellers kan tro på de mange forskellige publikationer, der i tidens løb er udgivet om kulsvierne og deres gerning.

Grib Skovs historie fortæller sig i historiens lange perspektiv. I bogen »En dansk Storskov. Grib-skov«, skrevet af Knud Christensen og udgivet af Hillerød og Omegns Turistforening i 1929 begynder historien 10.000 år før Kristi fødsel.

Skoven er stor. Godt og vel 5.000 ha. Den er ca. 12 km lang fra Nord til Syd og ca. 7 km. bred. Esrum sø er 1.730 ha. Den er 9 km. lang og 3 til 4 km. bred.

Det var ellers lige ved, at vi ikke havde haft denne store, dejlige skov at glæde os over i dag. Før lige siden de første rydningers tid i 1100-tallet blev der faret hårdt frem mod skoven.

Som det med rydningerne antyder, blev der taget skov ind til agerbrug og beboelse. Det var ikke altid sådan, at man boede udenfor skoven. Nej ofte flyttede man ind i skoven, hvor man havde foretaget den fornødne rydning. Der kom såmænd ligefrem til at ligge små landsbyer inde i den.

Skoven var også kongens eje eller i nogle tilfælde klostrenes, fordi kongen havde skænket disse, skovarealer. Skoven måtte holde for – ikke alene til byggematerialer – men også til opvarmning; f.eks. blev der i 1685 udvist 2000 læs brænde til Hofholdningen på Frederiksborg Slot, og amtmanden fik

100 læs, ligesom andre embedsmænd og deputatmodtagere iøvrigt fik deres part.

Skoven blev videre brugt som græsgang for forskellige arter kvæg, ligesom de kongelige stutrier fik anvist vange. I skovbunden gik svinene og rodede efter olden (d.v.s. bog og agern = henholdsvis bøgens og egens frugter). Dette med svinene var nu ingen dårlig ting, for gennem deres roden kom de resterende frugter ned under jorden, hvorved deres spireevne fremmedes.

En anden opgave som skoven havde, var at lægge areal til kongens jagter, for der levede masser af hjortevildt i skoven. Dette åd iøvrigt – ligesom kvæget – en masse spirer og medvirkede derved til skovens ødelæggelse. Men der blev desforuden taget betydelige arealer ind til vejanlæg.

Den opmærksomme skovgæst i Grib Skov vil se, at skoven gennemskæres af veje, som krydser hinanden i form af stjerner. Disse veje er i vid udstrækning anlagt af hensyn til den såkaldte parforcejagt. En jagtform, hvor dyret jages af ryttere til hest, indtil det bliver så udmattet, at det indhentes og derefter stikkes ihjel.

Til det foranstående kommer så alt det meget træ, som anvendtes til svidning af trækul.

Med et sådant forbrug af skoven og dens træer, måtte det til sidst gå galt, og det blev i 1763 indset af overjægermester C. C. Gram, som fik kong Frederik den V til at godkende en plan om skovdriften med henblik på at få reddet skoven. Tyskeren J. G. von Langen blev derefter indkaldt, og det blev ham, som udarbejdede den egentlige plan. Efter forskellige udvidelser udstedte den daværende konge i september 1805 en kongelig forordning »om skovens udskiftning, vedligeholdelse og fredning i Kongeriget Danmark«. Resultatet ken-

der vi alle. Dejlige skove.

Hvornår og hvordan begyndte kulsvidningen?

Ja, det er jo et af de helt åbne spørgsmål og bliver vel næppe nogensinde besvaret. Et er dog sikkert; der blev brugt trækul i Æbelholt kloster. Dette kloster grundlagdes i 1175, efter at klostret på Eskildsø i Roskilde Fjord var nedlagt.

Æbelholt kloster blev ledet af abbed Vilhelm, som kom fra Frankrig. Det blev opført på jord, som allerede før flytningen var besluttet – var skænket det af Biskop Absalon. Han synes åbenbart at have haft en ubetinget dispositionsret over kongens ejendom, for også senere hører vi om, at han skænker jord til klostre, såvel til Æbelholt som til Esrum.

Den jord, som Æbelholt kloster fik, var imidlertid for en dels vedkommende beplantet med skov, men ikke det hele. Der var altså ryddet noget skov i forvejen, men klostret fortsatte med skovrydningen, og det er vel ikke helt utænkeligt, at overleveringerne har noget ret, når de antyder, at klostret brugte dette træ til kulsvidning, men det har nu nok ikke været det hele, for enten har der ikke været ret meget, eller også har der været særdeles mange kulsviere, eller endelig har det taget utrolig lang tid.

Der er nu nok snarere sket en ganske god fordeling af træets anvendelse, for vel var trækul en meget fin vare at anvende i forbindelse med opvarmning, men det var ikke den hurtigste måde at skaffe sig træ til opvarmning på, så jeg tror, at man udover trækul også har anvendt usvedet træ til opvarmning. Endelig er der brugt meget træ til byggeri, selvom der nu var kommet teglsten frem. Disse sidste dog kun i begrænsede mængder.

Arbejdet i en studiekreds om lokalhistorien i Mårum og omegn mundede i juli 1983 ud i svidningen af to kulmiler ved Duemose i Gribskov. Her er milen stablet og ved at blive beklædt med halm. (Foto: Birthe Skovholm).

Af det foranstående vil det fremgå, at det er min sikre opfattelse at svidningen af trækul er noget, som har fulgt munkene. De har kunnet det og vidst, hvad dette brændsel var værd. Den faste befolkning har næppe været så godt med i udviklingen, at den har opfundet trækulene.

Hvor kom kulsvierne fra?

På grundlag af det foranstående skulle spørgsmålet vel næsten være overflødig, men det er det nu slet ikke. For godt nok tror jeg, at det må være munkene, som har besiddet den fornødne viden og har videregivet den, men så kan spørgsmålet meget vel være: Til hvem?

Der er imidlertid også et andet synspunkt om kulsviernes herkomst, som bør betragtes og måske vendes engang endnu.

Det er meget svært for mig at forestille mig, at munkene selv har

stået ved milerne – måske en enkelt gang –, men ikke ret tit. Det er nok snarere sådan, at den befolkning, som allerede fandtes ved Æbelholt kloster (Tjæreby og Æbelholtsdam), var meget fattig. Jorden var ikke af bedste bonitet, redskaberne meget primitive og udsæden ikke særlig meget forædlet. Resultatet blev derefter. Man måtte ind imellem ty til klostret for at redde sig et måltid mad.

Abbed Vilhelm har fået skyld for at være meget dygtig som abbed og klosterforstander, men det var ikke hans eneste dyd. Han havde en betydelig evne til at lede arbejde af enhver art. Og jeg kan derfor godt forestille mig, at han har løst klostrets trækulssvidning ved hjælp af disse oprindelige bønder, simpelthen ud fra princippet noget for noget. En enkelt landevejens farende svend er såmænd nok kommet med på holdet også. Det var jo nemlig sådan, at klo-

strene var privilegerede på mange forskellige måder, og for denne særlige gunstige stilling, havde de pligt til at fungere som en slags herberge for folk i vanskeligheder.

Bønderne var i det hele taget meget afhængige af klostrene. Det var jo – som allerede anført – klostrene, som ejede jorden. Bønderne var altså fæstere under klostrene. På den måde blev bønderne direkte interesserede i, at klostrenes jorder blev dyrkelige, det vil sige at træerne ryddedes i større og større omfang.

Det var en beretning om, hvorledes kulsvierne opstod. Denne antagelse støttes fra forskellig side blandt de mange, som i tidens løb har beskæftiget sig med emnet.

En anden fremstilling går ud på, at der ligefrem er sket en indvandring – mere eller mindre tvungen – fra egnen omkring Ardennerbjergene i Frankrig. Denne fremstilling fortæller, at disse indvandrere var folk, som på grund af deres synder var blevet lyst i band af paven. Abbed Vilhelm kom jo selv fra Frankrig og havde efter beretningen kendskab til disse bandlyste. Han fik bandet hævet mod, at de rejste med til Danmark.

Det gjorde de så og ankommet hertil fik de anvist jord, der hvor nu Alsønderup er beliggende. Stedet fik navn efter paven og blev kaldt Alexanders Torp, og ikke som fra mange sider hævdet Alle Synders Torp. Dette sidste navn skulle direkte henvise til indvandre- renes tidligere metier.

Egnsforfatteren L. Both udgav i 1868 en lille bog, kaldet »Kulsvierne og Deres nærmeste Omgivelser«. I denne bog møder vi – antagelig for første gang i mere konkret form – påstanden om denne indvandring fra Frankrig.

Desværre har forskellige senere forskere taget glansen af denne fremstilling, idet de kort har konstateret, at Boths kildeangivelser i

hvert tilfælde ikke er korrekte.

I det lille værk, Kronborg Vestre Birk, Holbo herred fra Oldtiden til vore dage, udgivet hos Rosenkilde og Bagger i 1961 fortæller Gunnar Olsen, at antropologer har forsket i overleveringen om vallonerne og Ardennerbjergene og er kommet til det resultat, at vel findes der i Nordsjælland flere med mørkere hud og mørkt hår end i andre dele af Danmark, men nogen naturlig forklaring på dette fænomen bliver ikke givet her. Det giver Nordsjællands Venstreblad heller ikke i en artikel af 17/9 1910 (uden forfatternavn), hvor sessionsmedlem, birkedommer Ølgaard, citeres for, at have sagt, at der var en påfaldende forskel på nordsjællændere og andre sjællændere. Nordsjællænderne var mindre af vækst, lidt sortsmudsede, livlige af væsen og kendeligt påvirkede af fremmed blod. Men af hvilket, hvis der har været noget.

Denne henvisning til det lidt sydlandske udseende kan måske søges i en helt anden forklaring, nemlig den, at kulsviererhvervet tilsyneladende har holdt sig nogenlunde indenfor enkelte slægter, og når så dertil kommer, at indgifte var en meget hyppig foreteelse på de tider, er der måske en forklaring på, at den mørke hud og det mørke hår har kunnet bestå op igennem tiderne, hvis der på et tidligt tidspunkt har været en sådan stamfader med dette udseende.

En helt anden – men vel utrolig tanke – kunne måske være den, at hud og hår – påvirket gennem århundreder af milerøg og vejr og vind – har ændret sig i mørkere retning?

Hvor havde de deres miler?

Inden spørgsmålet besvares, skal vi lige se på, hvad en mile er. Det er den portion træ, som skal omdannes til kul, men stillet op på

en sådan måde, at målet nås med det bedst mulige resultat.

Det er meget få nutidsmennesker beskåret at have set en rigtig mile, for som det senere i artiklen fremgår, svides der ikke mere trækul på den oprindelige måde. Fra forskellige ældre skribenters side foreligger der en række nogenlunde ensartede beskrivelser af trækulsmilers opbygning. Beskrivelserne går stort set ud på følgende: I milens midtpunkt placeres med henblik på senere antændelse noget granris eller lignende. Udenom stilles 4 pinde. Og udenom her igen stilles det såkaldte fodbrænde. Lidt kraftigere træstykker. Imellem disse placeres »brøndet«. Det er trækulstykker, som ikke blev helt forkullet ved sidste svidning. Ovenpå dette »hjerne« placeres en trækulnude på ca. 15 tommer. Som oftest var det en granrod, og den blev betegnet palleknuden. Herefter stables milen færdig. Til dette benyttes det såkaldte pallebrænde, som er brændestykker, der er kortere end fodbrændet. Stablingen sker på en sådan måde, at milen tager form af en pyramide. Når milen har nået den ønskede størrelse dækkes den med halm eller hø, som holdes sammen om alt træet med et halmbånd. Udenpå halmen dækkes af med trækulstøv og -smuld (kaldet kulster). Så er milen klar til antænding. Dette sker gennem kanalen ved milens fod. Denne kanal er formet, medens milen bygges op. Andre kanaler til senere brug under svidningen er også forberedt, men indtil videre lukket til.

Så meget om milen. Oprindeligt havde kulsvierne placeret milen i umiddelbar tilknytning til det skovstykke, han var i færd med at rydde. Senere rykkede han ind i skoven, hvor der var nærmere til træet. Det bevirkede, at der opstod bebyggelser inde i selve skoven. Noget helt utænkeligt for os i

dag, men den gang en selvfølgelig, som det allerede tidligere er omtalt i nærværende. Men alt får jo som bekendt en ende, og det fik denne skovbebyggelse også. Da udskiftningen var en kendsgerning, måtte kulsvierne ud af skoven.

Udenfor skoven fik de tildelt jordlodder, som ikke var særlig store. Vi ser det overalt i området. Småejendomme med fra 3-4 tdr. land jord op til 8-10 tdr. land. Et sådant areal kan ingen leve af. Heller ikke den gang, og derfor fortsatte kulsvieriet, også efter udflytningen.

Kulsvierne havde både medens de boede i skoven og også efter udflytningen en egentlig mileplads ved deres ejendom. Den kunne i størrelse variere fra at kunne rumme en enkelt mile til at kunne rumme helt op til en halv snes stykker.

Det skal vel føjes til, at kulsviernes tal utvivlsomt har varieret en hel del. Størst har det sikkert været igennem 1800-tallet. I den periode var der en ret stor efterspørgsel efter trækul, og en del oprindelige landmænd så her en kærtkommen mulighed for at supplere indtægterne ved kulsvindning. Selv dette forhold taget i betragtning må det nok konstateres, at antallet sikkert ikke er gået op i noget særligt stort 3-cifret tal.

Træ til kulsvindning

Oprindeligt var træet noget, som man blot tog og derefter omsatte til trækul. Der foreligger meget lidt om, hvad det indbragte, men man må gå ud fra, at det har givet et sådant udbytte, at producenten og hans familie har kunnet eksistere derved.

Som tiden gik fandt kongen ud af, at han burde have en eller anden betaling for det træ, som kulsvierne hentede, og i gamle beretninger kan man omkring 1700-tal-

Milen er nu blevet dækket af et lag græstørv og er ved at være klar til antændelse, som sker gennem åbningen nederst i milen. Her ses lederen af lokalhistorisk Arkiv i Helsingør, Anders Friderichsen (t.v.) sammen med Svend Svendsen fra studiekredsgruppen om Mårums Lokalhistorie, i færd med at klargøre en af milens tre trækåbninger.

let se, at der er pålagt afgifter for afhentning af træ til svidning, men samtidig oplever man også, at kulsvierne protesterer mod at skulle betale. De har ikke mulighed for både at betale for træet og samtidig betale fæste for deres jord. Af den grund bortfaldt afgiften for træet for en tid, men den kom tilbage.

Denne tilbagevenden medførte, at skovtyveri blev en såre almindelig foreteelse gennem mere end 100 år, og det medførte, at mangel på kulsvier for en tid blev spærret inde i tårnarresten på Frederiksborg slot eller endnu senere i »Kulhytten« ved Esrum. Samtidig med trætyveriet bredte krybskytteriet sig også, og der kan rundt omkring i lokalhistorien findes mange utrolige episoder beskrevet om dette.

Det træ, som blev anvendt til kulsvidning, var ikke altid af særlig høj kvalitet. Ind imellem blev der

ligefrem i forordninger, udstedt af konge eller amtmand, beskrevet, hvad det var for træ, man måtte bruge. F.eks. måtte man ikke benytte træ, som kunne anvendes til gavtræ.

Trækullets anvendelse var bestemmende for, hvilken træsort der skulle anvendes ved svidningen. Guldsmedene skulle have noget træ, som gav stærk varme, og hertil var bøgetræ langt det bedste. Skræddere og syersker klarede sig bedst med trækul af birk og el, medens øvrige håndværkere fik trækul, som var tilvirket af grantræ. Til opvarmning var træsorten af mindre betydning.

Afsætning af trækullene

Som allerede anført flere gange, er der en til visshed grænsende sandsynlighed for, at de første trækul gik til klostrene.

Senere ændredes dette forhold på afgørende vis.

En kongelig ordre, udstedt af kong Christian den III i 1535, altså på tiden for »Grevens Fejde«, gik ud på, at fogeden på Abrahamstrup (Jægerspris), prioren i Antvorskov samt abbederne i Sorø, Ringsted, Esrum og Æbelholt klostre straks skulle lade brænde hver 20 miler kul, og med det første sende kullene til møntmesteren i Roskilde. Forordningen havde en vedføjelse om, at kullene ikke måtte brændes af eg.

Frederik den II var ikke bedre end forgængererne. I en befaling af 10. januar 1563 til lensmanden på Thureby gives der besked på årligt at lade brænde 50 læster milekul af vindfælder og andre træer, som ikke er til skovskade på kronens skove. Kullene skal i dette tilfælde med kongens rustvogne sendes til slottet i København. 50 læster svarer iøvrigt til ca. 900 tdr. kul.

Lensmanden på Thureby var ikke ene om at få denne besked. Den

gik også til kollegerne på Vordingborg, Dragsholm, Frederiksborg, Kronborg, Jungshoved, Malmøhus, Helsingborg samt i Halland og Blekinge. Og ordren blev gentaget flere gange i de følgende år.

Det har været lige ved, at det har været en slags statshandel. Men det var såre nødvendigt, for landet var i krig og trækul nødvendigt for krudtfremstillingen.

I det hele taget spillede kongehuset en stor rolle som aftager af trækul. Således kan vi i en beretning af Georg Nordkild se, at der i 1711 til Amalienborg og Rosenborg Slotte blev leveret 1800 tønner trækul. Anders Uhrskov oplyser i sin bog »Fra stavnsbånd til vore dage« fra 1940, at der i 1803 gennem staden Københavns nordre port gik 12-1300 læs trækul ind. Af dette kvantum gik en hel del til kongehuset og statens forbrug iøv-

Den første prøvesvidning ved Duemose tog ca. 18 timer. Her er milen næsten færdigbrændt, og skovløber Jørgen Jensen, Duemoshus (t.h.) tager den første trækulsprøve ud af den nu sammenfaldne mile. Kullene viste sig at være af udmærket kvalitet og med stor brændværdi.

rigt. På dette tidspunkt var der nemlig også krig.

Op igennem 1800-tallet steg forbruget pænt, indtil det omkring 1860 pludseligt faldt drastisk. Industrialiseringen havde medført nye forbrugsmønstre. I løbet af de næste 20 år ophørte salget af trækul næsten helt, omend enkelte til helt op i begyndelsen af 1930-erne har forsøgt sig med en produktion, ja sågar under 2. den verdenskrig var der en mindre produktion i gang.

Forbruget af trækul er der imidlertid stadig, men nu til fritidssystemer, havegrillen er trækulforbruger og med til at forkorte fritiden for mange mennesker, men dens trækul fremstilles industrielt i store ovne.

Transporten af trækullene

Som det er fremgået af det foranstående var der i starten af trækulperioden ikke lang vej at transportere kullene. Senere blev det anderledes, men endnu i 1500-tallet assisterede kongen ved kullenes transport, men dækkede den ingenlunde totalt. Kulsvierne selv måtte medvirke.

Senere blev det alene kulsviernes egen sag at få varerne frem. Det var ikke let med det til rådighed værende materiel. Deres heste var ikke store, men vel dyr, som var i besiddelse af en god trækraft. Det skulle de også have, for vognmateriellet var ikke det allerbedste. Såkaldte pindevogne, udstyret med 4 vognkæppe, var de anvendte køretøjer. Trods det spinkle materiale kunne de alligevel godt have 50-60 sække trækul på dem.

Betalingen for den leverede vare var ikke særlig høj. Prisen var f.eks. i 1711, 12 skilling pr. tønne, men ved akciseboden måtte kulsvieren aflevere de 8 skilling og 1 til portholdet plus 1 tønne kul til port-

vagten. Efterhånden steg priserne og nåede da helt op på 1½ kr. pr. sæk, men udgifterne fulgte også med.

Vi har ingen beskrivelser om transporten fra området vest eller syd for København, men til gengæld har vi mange fra området nord for København.

Kørslen til København blev for de fleste kulsviere noget, som ligefrem gik dem i blodet. Den lange tur med de høje læs gav den adspredelse, som det nøjsomme og slidfyldte liv derhjemme ikke kunne give dem. Passagen gennem akciseboden var der sport i, ikke mindst hvis det var lykkedes at få skudt et dyr, uden at skovens folk havde opdaget det, og nu kom med det godt skjult inde midt i kullæsset. Det gjalt nu om at få akcisebodsvenden enten bestukket eller også besnakket, så at han ikke stak søgeren for dybt ind i læsset.

Sport var der også i handelen med håndværkere og hvem man ellers skulle handle med. Skulle nogen snydes, skulle det i hvert fald ikke være kulsvieren.

Når så det hele var overstået derinde i København, så gik det hjemad, der var penge på lommen, omend det ikke var så mange, og så blev kroen besøgt. Der var mange af dem. Nogle af de mere kendte var Blovstrød, Rudersdal og Amsterdam kroer. Når nu kulsvieren havde fået noget indenfor vesten var han parat til kapkørsel, og så gik det hu, hej, ud ad den hullede vej, medens han råbte og skreg i vilden sky. Kom nogen ham for nær, så lå der i bunden af vognen en femte vognkæp, som var god til at slå fra sig med. Voldsomt gik det til og ind imellem med direkte legemsbeskadigelse til følge.

Prøvede en fremmed vogn på at køre udenom, blev kulsvierens kørsel slingrende, fra side til side gik det, uden chance for den fremmede, for at komme uden om.

Kulsvieren var tro mod det oprindelige. Han var konservativ i dette ords ikke politiske betydning, og dog måske også i den betydning, når det kom til stykket.

Nej, det jeg mener med min påstand er, at han nødigt lavede om på det tilvante. Han fulgte årstiderne meget nøje. Samme ting skete på samme tid år efter år. Hans bolig ændrede sig kun yderst langsomt, vel også her i nogen grad bestemt af de manglende økonomiske muligheder. Det samme gjaldt hans klædedragt. Dagligtøjet var meget simpelt, hjemmegjorte materialer, der næsten blev slidt af kroppen. Stadstøjet var også hjemmegjort, men mere kunstfærdigt. Olmerdugsvesten kunne være et helt kunststykke.

Han var meget lærenem og dertil yderst fingernem. Han reparerede det meste selv af de få redskaber, han havde.

Som selskabsmenneske var han næsten uforlignelig. Han var en god fortæller; de fleste af dem sang godt og kunne en masse gamle viser, der gik i overlevering fra mand til mand. Han var en fortrinlig danser. Her i Nordsjælland var det mest turdansene, man gav sig hen i, men disse mestrede kulsvieren normalt til fuldkommenhed.

Af beretningerne om kulsvierens liv og levned kunne man måske fristes til at anse ham for en ugudeligt krop. Det var nu ikke helt tilfældet. Han havde gennemgående en fast, måske lidt barnlig tro på en Gud, men han egnede sig ikke som missionær.

Kulsvieren var glad for dyr, måske aller mest for sine heste. Han udnyttede dem, næsten til misbrug, men han sørgede godt for dem og undværede næsten hellere selv noget, end at hesten skulle det.

Snart hundrede år er gået, siden kulsvidningen ophørte, men kulsvieren eksisterer stadig – i mindet.

Karen Blixen og Rungstedlund

Af Clara Selborn

Karen Blixen elskede trods medhjælp på Rungstedlund, at sætte sit eget præg på dagligdagen i det store hus. Her fortæller Clara Selborn om Blixen og Rungstedlund med baggrund i næsten 20 års ansættelse som sekretær for den kendte forfatter.

På Strandvejen ved Rungsted havn, lige over for den store marina, ligger Rungstedlund. Indkørslen, som enhver har lov at benytte, er lige over for 23 kilometer stenen. Det gamle hvide, L-formede hus er ikke opsigtsvækkende i sig selv. Men der er spændende minder knyttet til det, og mange mennesker er kede af at de ikke kan komme indenfor, men kun færdes i »Lunden«.

Det var her på Rungstedlund, Karen Blixen boede den største del af sit liv. Hun blev født her, den 17. april 1885, som næstældste af fem søskende. I Karen Blixens barndom var Rungstedlund en firælænget bondegård. Hendes forældre, Wilhelm Dinesen og Ingeborg Westenholz, skulle egentlig have boet på det mere herskabelige Folehave, men Wilhelm Dinesen var kommet til at holde så meget af »Rungstedgården«, som den dengang kaldtes, og Øresund, at han bad sin tilkommende kone bære over med de primitive forhold og flytte ind på den gamle gård ved stranden. Tilværelsen her blev ikke uden sorger og katastrofer. Da Karen, »Tanne« som hun hed i famili-

en, var knap ti år gammel, døde hendes elskede far pludselig. For egen hånd, erfarede hun en del år senere. Og kort tid efter brændte to af gårdens længer ned. En medhjælper omkom. Familien måtte bo andensteds under restaureringen, og den gamle gård blev aldrig sig selv igen. Landbruget henlagdes til Rungsted Ladegård. Men man havde dog stadig stald og heste.

I barndomshjemmet boede Karen Dinesen, indtil hun 28 år gammel rejste til en helt anden verdensdel, Afrika, hvor hun blev farmer. Først sammen med sin mand Bror Blixen, senere alene. Efter 18 år vendte hun hjem og havde mistet alt. Men så fulgte det 31 år lange kapitel af hendes liv, hvor hun levede sin tredje tilværelse: som forfatter. Det er på grund af hendes bøger, Rungstedlund i dag er kendt, og litterære pilgrimme finder vej dertil, ikke sjældent fra U.S.A.

Mit første besøg hos Karen Blixen står uforglemmeligt for mig. Det var i en af de barske krigsvintre, 1943. Året før havde jeg som ny-

Karen Blixen portrætfotograferet i 1930'erne af Mie Nissen.

bagt cand.mag. hørte hende fortælle oplevelser fra Afrika ved en stor velgørenhedsbasar og var helt tilfældigt blevet budt på smørrebrød sammen med hende og en anden medvirkende bagefter. Hun var en fascinerende person at møde, og i forvejen havde hendes første bog, skrevet først på engelsk: *Seven Gothic Tales*, bagefter på dansk: *Syv fantastiske fortællinger*, efterladt nogle lysende scener i min hukommelse. Jeg var forventningsfuld og benøvet, da jeg sammen med en bekendt begav mig til Rungstedlund. Vi havde pr. brev opnået lov til at komme og stille nogle spørgsmål.

Vi medbragte meterlange roser, og min ledsager havde lånt mig den ene af sine to pelse, for at jeg kunne leve op til lejligheden. Vi standede ved den elegante naboejendom Søholm, og hun sagde: »Det kan da ikke være det næste«, for det næste hus så ret forsømt og jævnt ud. Men det var det næste. Der blev dog lukket op af en »husalf« i sort kjole. I døren til dagligstuen tog værtinden selv imod os. Jeg kom til at skubbe et hjørne af et lille smukt tæppe op, idet jeg

trådte ind, og i min iver efter at bære mig tilpas overlegent ad, mente jeg det rigtigst at ignorere uheldet med tæppet – det kom der jo nok en og ordnede, tænkte jeg. Så glattede Karen Blixen på den naturligeste måde af verden selv tæppet ud igen med en fod. Det gjorde indtryk på mig, og jeg ved at også mange andre har haft en overraskende oplevelse ved at se hvor fuldkommen naturlig hun var over for folk. Overhovedet ikke »krukke«, som mange har troet. Vi blev budt på te foran den flammende kaminild og fik alle de oplysninger, vi ønskede, mens vintermørket sænkede sig udenfor.

Ansættelsen på Rungstedlund

Senere på året blev jeg, ligesom andre af Karen Blixens venner og bekendte, inviteret ud at plukke pæoner og jordbær af havens rige overskud. Og da jeg havde fået en stilling i Aarhus, var det et højdepunkt i mine ferierejser til København, at få lov at komme ud og besøge Karen Blixen. Da den situation opstod, at hendes hushjælp måtte rejse, af helbredsgrunde,

Karen Blixens gravsted ved en stor bøg i parken til Rungstedlund.

Smukt og idyllisk var der på Rungstedlund.

prøvede jeg på enhver tænkelig måde at assistere med at finde en afløser. Det var vanskeligt, fordi situationen under besættelsen havde opsuget en mængde løs arbejdskraft. Da alle anstrengelser var forgæves, og praktiske vanskeligheder truede med at blokere en stor forfatters arbejde, tilbød jeg selv at træde til indtil videre. Dermed begyndte mit arbejde for Karen Blixen, og det varede, under forskellige former og med forskelligt andet arbejde ved siden af, fra november 1944 indtil hendes død i 1962.

Det store gamle hus var uendeligt primitivt. Der var indtil 1960 ingen centralvarme, kun brændeovne. På grund af gasrationeringen skulle der bruges brændekomfur til madlavning og opvarmning af vand. Råvarerne til maden var for en stor del erstatningsprodukter. Karen Blixen hamstrede af princip ikke. Da jeg aldrig havde været huslig, blev min indsats på denne front kun midlertidig. Der kom en række af skiftende husbestyrerere, og jeg gik over til sekretærarbejde. I 1949 kom omsider en hus-

bestyrerinde, Caroline Carlsen, som brød sig om at blive, og som havde kræfter til det, og som Karen Blixen var tilfreds med. Der faldt ro over foretagendet. Men der blev samtidig livligere, dels fordi det nu bedre lod sig gøre at have gæster, dels fordi der var kommet et barn i huset, den lille Nils Carlsen, som Karen Blixen gav sig meget af med.

Nu, en snes år efter Karen Blixens død, kan jeg se at min hjælp til hende burde have haft en helt anden form. Da jeg tilbød min assistance, brugte jeg en fantasifuld sammenligning med en person i hendes fortælling *Drømmerne*, Marcus Coccoza, som var til hjælp og støtte for den store sangerinde Pellegrina Leoni. Det regnede han for sin vigtigste indsats i livet. Men jeg glemte naivt en meget vigtig ting. Marcus var en rig mand, som ved hjælp af sin rigdom kunne ordne alverdens ting. Jeg derimod havde ingen penge, min uddannelse var min eneste kapital. Og på Rungstedlund kom jeg ind i en verden, hvor der altid manglede penge. Den bedste hjælp, Karen Blix-

en kunne have fået, helt fra udgivelsen af sin første bog, var i virkeligheden sagkyndig bistand til pasningen af forfatterrettighederne. Så havde mange problemer på Rungstedlund været løst.

Men det kan jo ikke gøres om. Og jeg fandt, ligesom det huslige personale i den bedste periode, at der var mange ting som vejede op imod pengemanglen. Der var god plads og frie forhold. Karen Blixen beboede, fra foråret og indtil jul, fløjen vinkelret på Strandvejen. Der var dagligstue, spisestue og arbejdsværelse i stueetagen og soveværelse ovenpå. Husbestyrerinden havde sin egen lejlighed i den anden fløj, med vinduer både mod øst og vest. Familiens tidligere kusk, Alfred Petersen, havde også et værelse mod øst og et mod vest. Han havde været på Rungstedlund, fra Karen Blixen var ti år. Nu hvor han havde sin aldersrente, foretrak han at henleve sit otium på Rungstedlund og være til gratis nytte. Jeg selv fik en dejlig sekretærlejlighed på første sal i den høje fløj, også med lys både fra øst og vest. Til stuepigen var der et stort

Dette ikke tidligere offentliggjorte farvefotografi af Karen Blixen er taget af en norsk gæst, der besøgte Blixen kun en måned før hun døde i 1962. De to blomsterbuketter i dagligstuen var de sidste Blixen satte sammen.

værelse, så stort at det nu er bibliotek og mødeværelse for Det danske Akademi. Gartnerfamilien havde et hus for sig selv. Alle kunne have gæster og leve deres eget liv i fritiden. Foruden Karen Blixens egne gæsteværelser var der gæsteværelser til brug for personalet. I de første år efter krigen havde

Strandvejsbussen ikke faste stoppesteder, man kunne standse den hvor som helst, og tit kunne man se både den nordgående og den sydgående bus stoppe samtidig ud for Rungstedlund, så livlig en trafik var der til beboerne.

Karen Blixen arbejdede, trods et undergravet helbred, med stor selvdisciplin. Om formiddagen skulle der skrives. »Hvad man ikke får gjort om formiddagen, får man ikke gjort,« sagde hun angående arbejdet. Og hun var perfektionist. Hun kunne skrive sider om og om igen, hvis de ikke var gode nok. Den samme perfektionisme prægede også alt andet, hun foretog sig. Hun var ikke bange for at gå ned tidligt om morgenen og tænde op i brændeovnen i den kolde dagligstue, hun var ekspert i det og nød følelsen af at vække huset til live derved. »Et menneske stod op og tændte ilden« er en linie i et digt af Frank Jæger som hun gouterede meget, for det kendte hun til. I en af de perioder hvor det var skralt med hushjælpen havde hun indført, at hun selv ordnede alle sagerne på sit vaske- og toiletbord

Parken set fra Rungstedlund.

efter brugen om morgenen. Det gjorde hun med en sådan omhu og iver at den daværende, lidt ejendommelige husbestyrerinde sagde: »At gøre sagerne på toiletbordet i stand, det er indholdet i Baronessens liv«. Men sådan gik hun simpelthen op i alt hvad hun gjorde.

Blixens blomster

Et særligt kapitel var blomsterbuketterne i stuerne. Hun elskede at fremstille disse abstrakte kunstværker, som hurtigt visnede og gav plads for nye. Men naturligvis skulle de helst ses af nogen, så de blev især lavet som velkomst til gæster. Engang da hun fik besøg af den franske baron Philippe Rothschild, åbenbarede der sig en stor skøn buket lige i gæstens synsfelt, idet døren gik op til dagligstuen. Han omfavnede spontant værtinden og sagde, at det var vidunderligt, der stadig levede mennesker som kunne lave sådan en buket. Desværre er kun en uendelig lille brøkdel af de flygtige kunstværker blevet fotograferet. Der var et utal af dem gennem årene, af alle arter og størrelser. Nogle af vaserne

havde navne. Materialet hentedes fra egen have og venners haver, fra køkkenhaven og den frie natur.

Vigtigere end noget andet, bortset fra arbejdet, var gæsterne. Vekselvirkningen i menneskeligt samvær var uundværlig for Karen Blixen. Særligt interesserede det hende at kunne invitere mennesker sammen, som ellers ikke færededes i de samme kredse eller havde de samme meninger. Og til boende gæster havde hun en gæstelejlighed med egen dagligstue, »den grønne stue«, hvor gæsterne for det første havde et tilholdssted om formiddagen, mens værtinden arbejdede og ikke kunne tage sig af dem, men også i det hele taget havde et fristed hvor de kunne være sig selv, arbejde, slappe af, eventuelt selv have gæster.

I de første mange år måtte Karen Blixen dog selv tage gæstelejligheden i brug om vinteren, fra nytår og frem til foråret. Da var der nemlig, med den primitive opvarmning, for koldt i de store værelser i den østlige fløj. Men efter restaureringen i 1960, hvor der omsider kom centralvarme, kunne Karen Blixen endelig have glæde

af hele huset hele året. Da havde hun desværre mindre end to år tilbage at leve i.

Rungstedlunds bevarelse

I sine sidste år spekulerede Karen Blixen meget på hvad der skulle blive af Rungstedlund efter hendes død. At bevare Lunden og undgå udstykning anså hun for meget påkrævet. På en lang strækning af kysten er dette lille stykke natur det eneste frie åndehul, og det danner forbindelse op til skovlandet bagved. Men at bo på Rungstedlund og betale skatter af den 30 tønder land store ejendom, som om den var mulige byggegrunde, var efterhånden umuligt for en privat ejer. Derfor opgav hun den naturlige tanke om at lade Rungstedlund gå i arv i familien. Det store mangelfulde hus var et problem langt snarere end et aktiv. Ingen af de institutioner som fik det tilbudt var interesserede, når de selv skulle restaurere. Den nemmeste udvej ville være at rive det ned, men som Karen Blixen sagde: »Der ville jo blive et ramaskrig. Det var jo her, Johannes Ewald boede og skrev: »Rungsteds Lyksagligheder«. Og det er da også mine forældres hus.« Et af hendes forslag var, at Hørsholm Kommune skulle indrette biblioteksfilial i huset. Hun var helt indforstået med den tanke, at et litterært hus af i dag er et folkebibliotek. Men det havde ingen interesse. Til sidst fik hun det råd at oprette en fond, en selvejende institution, og overdrage ejendommen til den, i håb om at hendes forfatterindtægter fremover kunne klare udgifterne, eventuelt i samarbejde med stat eller kommune. Hendes søster Ellen Dahl og hendes bror Anders Dinesen var med til at skænke ejendommen.

Dette betød at den meget nødvendige, store restaurering af bygningen måtte betales af Karen

Artiklens forfatter har taget dette foto af Blixen ved arbejdsbordet i Ewalds stue. Bemærk Karen Blixens hund Pasop.

Karen Blixen på indkøb. Her er hun fotograferet af Clara Selborn ud for Rungsted Boghandel med Pasop som tro fast følgesvend.

Blixen selv, for fonden havde jo ikke andre indtægter end dem, hun skaffede. Hun nåede næsten ikke selv at få glæde af det forbedrede hus, og efter hendes død måtte fonden begynde sin nye tilværelse med en betydelig gæld.

Kort inden Karen Blixens død var der indledt nogle drøftelser om i fremtiden at stille huset til rådighed for det nyoprettede Det danske Akademi. Og fordi det var det, som senest havde været på tale, blev det derved. Måske var det ikke den lykkeligste løsning. Akademiet lader ikke til at have gjort sig

særligt afholdt eller at have kastet ny glans over det gamle hus. Og det beløb, det får af kulturministeriet til såkaldt husleje er kun symbolsk i forhold til hvad det koster at holde hus og park, deri indbefattet lønninger. Karen Blixens forfatterindtægter har været alene om at trække det tunge læs, arbejde sig ud af gælden, vedligeholde det historiske hus og det smukke lille naturservat. En indsamling ved fondens oprettelse var populær og meget omtalt, men også den havde nærmest kun symbolsk betydning.

Denne egentlig ret store indsats

er et af verdens utaknemmelige jobs. Ingen lader til at ane hvordan det forholder sig. Et eksempel. Bænkene i Lunden har navne. Der er kommet en ny bænk, som endnu ikke har noget navn. På den har nogen demonstrativt malet *Folkets bænk*. Jamen, *alle* bænkene er folkets. Enhver kan gå ind og sidde på dem når som helst. Den eneste forskel fra andre folkelige bænke er, at det ikke er folket – skatteyderne – som betaler for parken. Gå ind og nyd den, mens tid er. Den er for alle som kan lide et stykke ægte dansk natur.

En nordsjællandsk hovedvej gennem 400 år

Af Torben Topsøe-Jensen

Gennem næsten 150 år var kongevejen fra København over Frederiksborg til Helsingør forbeholdt kongehuset. Da vejen senere blev åbnet for almindelig færdsel var det ofte forbundet med stor fare at færdes på den.

På ældre kort over Nordøstsjælland domineres vejbilledet af et system af lange, lige linier. De danner tilsammen en figur, der kunne ligne et træ, som med roden ved København strækker sine grene op imod Hillerød, Fredensborg og Helsingør. Grenene er vejene fra vejreformernes tid eller tiden op mod slutningen af det 18. århundrede. I tidligere årgange af »Folk og Minder i Nordsjælland« er disse to veje beskrevet – Fredensborgvejen og Helsingørvejen. Her skal berettes om den tredje af dem, vejen, der forbinder Hillerød med København og Helsingør.

Kongens private vej

Ved det berømte mageskifte i 1560 blev Frederik II ejer af Hillerøds-holm mod at afgive Skovkloster ved Næstved til Herluf Trolle. Og kort tid efter gik han igang med at opbygge den nyhervede herregård til et lille slot, det første Frederiksborg, og for at give det hele det rette kongelig præg, anlagde han en helt ny vej, der satte slottet i direkte forbindelse med København. Det hører vi om i et kongelig brev fra 1585, hvori kongen

fortæller, at vejen har været dyr, og at den, hvis den nu skal bruges af alle og enhver, snart vil blive lige så dårlig som den almindelige alfare vej. Derfor forbyder han de almindelige vejfarende at benytte vejen, og hvis nogen alligevel gør

Et af de brolagte vejstykker i Nyrup Hegn. Brolægningen er muligvis fra vejens anlæg på Frederik II's tid, men sikkert dateret er den ikke.
(Foto: T. Topsøe-Jensen)

det, kan de vente at blive straffet og få konfiskeret hest og vogn og hvad de iøvrigt måtte have med sig.

Vejen blev ført over Lyngby, Rudersdal og Birkerød til Frederiksborg, hvorfra den gennem Stenholt Vang og Nyrup Hegn blev ført videre til Kronborg. Og samme år som kongen udstedte det åbne brev, lod han yderligere på bytinget i Helsingør læse en meddelelse om vejen og om det særlige færdselsforbud. Og for effektivt at hindre ulovlig færdsel på vejen lod kongen på de steder, hvor vejen krydsede de alfare veje opstille bomme med låse, som kun de få privilligerede, der måtte benytte vejen, fik nøgler til.

Kongevejen kaldte man vejen – og kongelig var den med de rød-malede porte og bomme, og med en reguleret og indgrøftet vejbane. Nogle steder blev den ført over sumpede områder på dertil opbyggede dæmninger, andre steder blev den brolagt med tilhugne kampesten, som man kan se det i Nyrup Hegn, hvor der endnu er bevaret enkelte brolagte stykker af den gamle vej.

Kongevejen til Frederiksborg og Kronborg var ikke den eneste kongevej, der blev anlagt, men den var den første af disse veje, og den var også den første vej i Danmark, der blev forsynet med milestolper og milepæle, en for hver halve mil. De var af træ og er naturligvis forlængst forsvundet, men godt hundrede år efter de var sat, blev der både på denne vej og på landets andre store veje rejst nye milepæle, men nu af granit. Det skete i forbindelse med den opmåling af hovedvejene, som Ole Rømer forestod i 1690'erne. For hver mil rejste man en lille høj, omfattet af svære kampesten, og oven på højen satte man så selve milestenen. I Nyrup Hegn er endnu bevaret en af milehøjene, men stenen, der en-

O. J. Rawerts tegning af vejen til Helsingør, som den så ud nær Fredensborg i 1843. Vejens »modernisering« spores på billedet: vejen er blevet rettet ud, har ensartet bredde og kørebanelen er jævn og uden hjulspor.
(Det kgl. Bibliotek)

gang stod på den, er borte. For en lille menneskealder siden kunne man ved vejkanten overfor Egelund se en anden af milehøjene, oven i købet med milestenen på plads. Højen blev imidlertid sløjftet under en vejregulering, men selve stenen er genopstillet tæt ved højens gamle plads. Endnu en af milestenen fra Ole Rømers tid står i Store Dyrehave, men også her mangler højen.

Forbudet mod almindelig færdsel er nok det mest karakteristiske træk ved kongevejene. Men det kneb med at få det overholdt og uanset talrige indskrænkninger og fornyelser, var der stadig flere og flere, der lod sig friste til at benytte den gode vej. At truslerne om straf for at køre på vejen var ikke tomme måtte en bonde fra Blovstrød så sent som i 1718 erkende. Han havde en dag midt i den travle sommertid det år sendt sin 10-årige søn til Dompedal Mølle med to sække korn. Turen skulle gå ad

kongevejen, så sønnen blev sparet for en stor omvej gennem et sumptet terræn. Men den dag var uheldet ude. Drengen blev pågrebet og ført til Hirschholm, hvor man beslaglagde både hest, vogn og korn. Bonden bad aller-ydmygst om nåde – kornet var hans sidste, og det skulle hans kone og bondeparrets 6 børn leve af, hesten kunne han ikke undvære, nu da pløjningen stod for døren, og penge ejede han ik-

ke. Myndighederne lod sig i nogen grad bevæge – og gav ham hest og vogn tilbage. Men kornet så han ikke mere.

I henved 150 år virkede Frederik II's kongevej som privat vej for kongehuset og alt, hvad kongehuset var. Ad denne vej kom Christian IV til at foretage sin sidste rejse i levende live. I februar 1648, mens han opholdt sig på Frederiksborg, blev han syg og måtte flyttes til Rosenborg. Man indrettede en slags bærestol til ham og siddende heri blev han anbragt på en slæde og med et følge på en 7-8 andre slæder gik det i største hast til Rosenborg.

Robert Molesworth hed en engelsk gesandt i Danmark på Christian V's tid – og han blev kendt viden om på grund af sin usædvanlig kritiske bog om Danmark. Han kom på Kongevejen til Frederiksborg ud for en oplevelse, der nok har fået hans irritation til at stige endnu et par grader. Med sin specielle evne til at lægge sig ud med alle danskere, han kom i forbindelse med, var det også lykkedes ham at komme på kant med den kgl. staldmester baron Haxthausen. Anledningen var en samtale om heste, hvorunder Molesworth, der var irlænder, påstod, at de irske heste var langt bedre end Frederiksborghestene. Det kunne Haxthausen absolut ikke give ham

Milehøjen i Nyrup Hegn er den eneste bevarede af de milehøje, som blev rejst i forbindelse med Ole Rømers opmåling af landets hovedveje. Milepælen, det stod på højen, var af samme type som stenen ved »Egelund«.
(Foto T. Topsøe-Jensen)

ret i, og det hele endte med et væddemål om, hvorvidt en af Haxthausens Frederiksborgheste kunne gennemføre et ridt fra København til Frederiksborg på 45 minutter. 1000 gode hollandske gylden blev sat på højkant!

Da dagen for afgørelsen op- randt, var alt, hvad der måtte kunne hindre den fri passage ad kongevejen, fjernet, og alle bomme og porte var lukket op. Ved begge ender af den udmålte strækning var der placeret tjenere med kontrol- ure, forfærdiget af en og samme ed- svoren urmager i København. Tal- rige nysgerrige havde taget opstil- ling i slotsgården, spændt ventede – og lidt før udløbet af den aftalte tid, hørtes lyden af en galoperende hest, der hastigt nærmede sig. Tre minutter før den tid sprængte en rytter på Haxthausens hest ind på slotspladsen – og Molesworth hav- de tabt sit væddemål. Men ridtet havde været for meger for den go- de hest. Da den straks efter blev ført til stalden til et velfortjent hvil, segnede den død om. Takket været dens indsats blev den ud- stoppet og kom på Det kgl. Kunst- kammer. Nu står den i de kgl. stalde på Christiansborg. I 1981 var den udlånt til Frederiksborg- museets udstilling om Frederiks- borghesten og det kongelige Stut- teri, og her blev den set af mange.

Vejen bliver offentlig vej

Naturligvis måtte tiden før eller si- den løbe fra de gamle lukkede kongeveje – og det skete i Frederik V's regeringstid. Efter Christian VI's død var ingen længere in- teresseret i at opretholde det gam- le færdselsforbud. Nu var det gan- ske andre tanker, man gjorde sig om vejene. De skulle først og fremmest være til gavn for hele landet, og så sandelig ikke være lukket for de almindelige vejfarende, og de skulle være gode og soli-

de. Et stort arbejde med at opbyg- ge et sådant vejnet over det ganske land stod nu på programmet.

I Nordsjælland lagde man for med Fredensborgvejen, der gik over Rudersdal og Hørsholm, og da den var færdig i 1775, tog man fat på Helsingørvejen og dernæst på vejen til Frederiksborg, udgå- ende fra Rudersdal. Vejen blev ik- ke fundet betydelig nok til at kun- ne blive »hovedlandevej« med alt hvad dertil hørte, men måtte nøjes med at være »mindre landevej«, hvilket betød, at dens bredde kun skulle være fra 12 til 14 alen mod hovedlandevejenes 20 alen.

Arbejde med opbygning af ve- jen begyndte i 1792 under ledelse af Det kgl. Ingeniørkorps, der var oprettet få år tidligere. I året 1800 var vejen færdig, og den blev, lige- som den gamle vej, kaldt »Konge- vejen«.

Men endnu henlå den nordligste strækning af Frederik II's kongevej – strækningen fra Frederiksborg mod Helsingør – i sin gamle til- stand. Også den skulle »moderni- seres« og sættes i ordentlig stand, men det var dog ikke nødvendigt at udstrække arbejdet længere end til Nyrup, hvor den kunne tilsluttes Helsingørvejen, der var blevet fæ- rdig i 1793. Man kunne altså nøjes med at istandsætte vejen mellem Frederiksborg og Nyrup, en stræk- ning som ganske vist kun var lidt benyttet, men som til gengæld var i meget dårlig stand. Særlig galt var det lige vest for Nyrup og især med »vejstykket i skoven og ved planta- gen«, hvor der både forår og efter- år var næsten ufremkommeligt. Men også længere vest på var det galt. J. J. Paludan, senere kom- mandør, oplevede vejen her og har fortalt om den. Han var omkring 1790 elev i latinskolen på Frede- riksborg og gik mange gange ved ugens slutning den godt en mil lan- ge vej mellem skolen og hjemmet i Asminderød, hvor hans far var

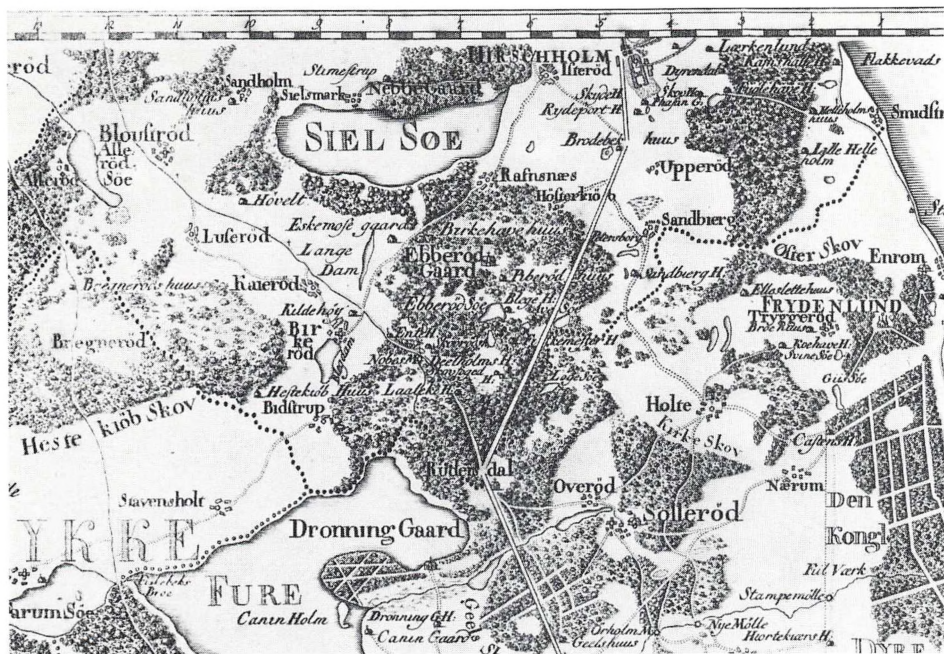
præst. Og turene kunne være drøje om vinteren i mulm og mørke og regn og slud ad en vej, der syntes ham at være bundløs.

Kort efter år 1800 kom vejarbej- derne i gang. Lige som vejen mel- lem Rudersdal og Frederiksborg skulle vejen her kun udbygges som »mindre landevej«, men alligevel ændrede den helt karakter. Den blev rettet ud, gjort bredere og de største af vejens bakker forsvandt. Og ligesom vejen syd for Frede- riksborg fik den nye milesten.

Syd for Fredensborg gik den gennem den store runddel, der dannede afslutning på Fredens- borgvejen, og hvorfra tilkørselsve- jen til slottet udgik. Denne smuk- ke og karakteristiske runddel, der langs den ca. 75 m lange omkreds var flankeret med lindetræer, fik lov at eksistere i henved 200 år – indtil den for en snes år siden blev sløjfet. Øst for Nyrup blev vejen, som foran omtalt, tilsluttet Helsingørvejen, der var lagt umiddelbart syd for Nyrup Hegn, mens den gamle kongevej var ført igennem i en nordligere linie. Men inde i he- get, ikke så langt fra Ole Rømers milehøj, ligger endnu små brolagte dele af den gamle vej.

Livet på vejen

Med istandsættelsen af de tre store nordsjællandske veje blev Ruders- dal et vigtigt vejknudepunkt. Her mødtes Helsingørvejens færdsel, der til tider kunne være ret anselig, med færdsel til og fra Frederiks- borg og områderne der omkring. Men denne færdsel var endnu i mange år beskeden og vejen, trods nyistandsættelse, stille og til tider næste øde. Bønderne kom her na- turligvis, i forbindelse med mark- arbejdet, og hyppigt også han- delsfolk på vej fra eller til hoved- staden. Det kunne være kartoffel- prangere eller havreprangere eller de såkaldte »hønseprangere«, der

Dette udsnit af et kort fra 1760'erne over Rudersdal-området viser en del om vejsituationen. Den dobbelt optrukne vejlinie fra Geels Hus til Hirschholm er Fredensborgvejen, som dog ikke på kortets tidspunkt var færdigbygget. Den tynde og bugtede vej, der fra Rudersdal over Bløvsstrød fortsætter mod nord, er Kongevejen til Frederiksborg før den blev ombygget og udvidet. (Det kgl. Bibliotek)

kørte med smør og fjerkræ. Alle opkøbte de deres varer i egnene nord og vest for Frederiksborg. På turene til København fulgtes de ad, og nu og da kunne man møde lange vognrækker af handelsfolk. De var dog ikke de eneste, der var ude i handelens ærinde. Bønder og andre jordbrugere havde også torveture at foretage, når de ville af med gårdens produkter. De, der boede inden for en afstand af ca. 3 mil fra Hovedstaden kørte dertil, mens de fjernere boende foretrak at køre til Frederiksborg, som byen endnu kaldtes, eller til Helsingør.

Torveturene kunne være en oplevelse, men besværlige og da navnlig for dem, der ikke var kørende. En beretning fra midten af forrige århundrede, fortæller om, hvordan nogle frugtavlere på Asminderødskanten klarede salgsturene til Helsingør, når der var bærfrugt at sælge. Det var konerne, det måtte afsted, for mændene havde nok med at gøre med arbejdet i bedriften. Konerne fulgtes ad så mange som muligt. Den dag, de

skulle til torvs, måtte de tidligt op og helst have morgenkaffen overstået inden kl. 1 nat, for turen til Helsingør var var over to mil lang og tog sin tid. Bærrerne bar de i store skæppekurve med madpakken øverst, så den var ved hånden ved bedestederne, og ved kurvehanken dinglede målene, der skulle bruges ved handlen: hel- og halvpottemål samt et pæglmål.

Konerne bar de store tunge kurve ved hjælp af åg, hvilende på nakkepuder, så de ikke smertede for meget i nakke og skulder. Man holdt hvil flere gange undervejs – enten på grøftekanten eller ved en af vejens mange skærvebunker, hvor man kunne sidde, eller man tog ind på den da eksisterende Ny Kro lidt øst for Nyrup. Når varerne var solgt, og madpakken fortæret, var det tid at vende hjem. Måske kunne man være heldig at få kørelighed med en bonde, som havde været til torvs med tøv og nu skulle hjem med tom vogn. Tørvognene var just ikke egnede som rejsevogne, spidsbundede som de

var, for at tørvælasset kunne se ud af mere, og uden sæder. Men man kunne lægge sig ned i bunden af vognen og tage et tørvæde over hovedet, så man ikke fik alt for meget tørvsmuld i øjnene. Trods alt var det dog bedre at køre end at gå, som man sagde.

Fodgængere og vandrende var der mange af på hele vejen. Det kunne være folk, der skulle passe et eller andet erhverv, lystvandrere eller rejsende. Sprogforskeren og statsmanden J. N. Madvig fortæller i sine erindringer, at han som 13-årig var blevet optaget på skolen i Frederiksborg, og at han selv og en anden vandrede hele vejen dertil fra København, kun nu og da hjulpet frem af en og anden bondevogn. Det var ganske mørk, skriver han, da vi gennemvandrede Store Dyrehave, »en større sammenhængende skovstrækning end jeg hidtil havde set« – og han lagde ikke skjul på, at han selv var lidt bange.

Man kunne, hvad Madvig måske knapt nok var klar over, komme ud for særdeles ubehagelige oplevelser på denne vej. Et møde med kulsviere var noget, man måtte regne med, og sådanne møder var lidet lystelige. Kulsvierne kom fra de store skovområder med trækul, som de solgte i København på det dertil indrettede torv, der fik navnet »Kultorvet«. At møde dem, når de som gale jog afsted til København kunne være slemt nok, men langt værre var det, når de var på hjemvejen. Berusede piskede de afsted i de tomme, larmende vogne, og vé den, der ikke hurtigt kom af vejen. Det hændte, særligt om natten, at de pryglede løs på vejfarende, de tilfældigt mødte, og man sagde, at kulsvierne altid kørte til torvs med fem vognkæppe: fire under fjælene og en femte i hånden til at traktere dem med, de mødte. Selv ikke postvognen kunne føle sig sikker, og der fortaltes

om et drabeligt sammenstød mellem en ekstrapost og en flok kulsviere.

Også røveriske overfald kunne man komme ud for. Fra gammel tid var vejstrækningen gennem Ny-rup Hegn berygtet – og nogle stednavne i skoven som f.eks. Røvermose, Røverdåm og Røverledet er måske mindelser om røveres huseren her. Selv længe efter at vejen i forbindelse med Helsingørvejens ombygning var blevet forlagt fra skovens midte til sydskellet, kunne man ikke føle sig sikker. Det kunne kongelig kammersanger Peder Cornelius tale med om. Som 10-årig blev han juleaftens dag af sin far sendt fra Lerbjerggård nær Asminderød til Helsingør med 12 tøn-der hvede, som han skulle sælge. Han havde sin lille bror med i vognen, og da de på tilbagevejen med pengene for den solgte hvede, var ud for hegnet, sprang to fyre pludselig frem mod vognen – den ene mod hestens hovedtøj, den anden mod bagsmækken. Men den lille kusk tabte ikke fatningen. Med et vældigt knald med piskan ind mellem »de to brune« fik han manden forude til at springe ned, og så heldigt var det, at piskan i tilbageslaget ramte manden bagude i ansigtet, så han med et skrig faldt af – og drengene fortsatte hjemad i største hast til juleaften.

Mange andre eventyrlige ople-

»Fra egnen ved Fredensborg« har Rawert tegnet vejen til Helsingør. Vejen ses til højre, så skjules den af bakken, kommer frem igen og fortoner sig i det bølgede nordsjællandske sommerlandskab. (Det kgl. Bibliotek)

velser kunne de vejfarende komme ud for. Paludan oplevede på sine før omtalte vandringer lidt af hvert. I Stenholt Vang var han et par gange nær ved at blive ædt af svin, som her om vinteren »gik på skov« og åd olden og kun ved hurtigt at springe over gærde og grøfter eller ved at klatre op i træer, undgik han faren. Tyrene i vangen havde han stor respekt for. De var »uvane« og søgte folk, og sommetider var det lige ved at gå galt for ham.

Lidt menneskekundskab erhvervede han også på vandringerne. En

dag mødte han en lille dreng, der stønnede og grædende slæbte afsted med »et bundt læder« fra Frederiksborg til Fredensborg. Paludan fik medlidenhed med drengen og bar byrden en halv mils vej, men da han gav ham byrden tilbage, fik han ikke tak, men uskældning, fordi han ikke ville bære den længere. Det var Paludans første møde med verdens utak – senere i livet, siger han, har han mødt lignende utaknemmelig, men i større stil.

I høststens tid var der liv og glade dage på vejen. Høstarbejdet på de vidtstrakte vænger under Frederiksborg Ladegårds gods var stort, og over 5000 mennesker var i arbejde, mange kornmet langvejs fra. Alle var travlt beskæftiget med at slå og sprede og med at rive og sætte i stak. Folk fra Frederiksborg og hele omegnen strømmede til – de velhavende borgerfolk kørte eller red, de uformuende travede afsted, og alle havde de noget med til at styrke sig på eller til at traktere bønderne med.

For mange af de vejfarende var

»Det første Ledehus på vejen til Frederiksborg« har Rawert kaldt dette billede fra juli 1843. (Det kgl. Bibliotek)

landskabernes stadige vekslende mellem skove og marker og de vidtstrakte udsigter fra bakkedragene nok rejsens og vandringens største oplevelser. Og måske navnlig for dem, der kom her, før vejen blev ombygget. Paludan mindedes barndommens sommervandring gennem de dejlige skove, »der dengang var i sin naturlige storhed og ikke som nu forhugget og igen beplantet og friseret«. Og han genopfriskede i erindringen turen ad vejen, der slyngede sig under de høje gamle ege og bøge, forbi moserne, der stod fulde af vand, hvori elletræerne spejlede sig. Hvidtjørn og gedebled udbredte deres aromatiske duft, fuglene kvadrede og sang, og insekterne summede –

»og de alvorlige tyre gav deres mening til kende ved dybe, hule basstemmer«.

Glæden over vandringen ad den gamle vej havde også den unge Lauritz Engelstoft, da han gik her i 1797. I dagbogen skrev han om vejen, som her »ganske går igennem skov, som gør den meget behagelig, så meget mere, som den slynger sig og ej går i snorret linie som de kedsommelige chausseer«. Og han benyttede lejligheden til at sige sin mening om disse: »... thi jeg ved ej, hvorledes det kommer sig, at det er græsselig ennuyant at fare af en sådan snorret vej. Øjet trættets og finder ingen afveksling. Selv allé-plantninger afhjælper ikke denne mangel. Naturen hører

op at være skøn, når man giver den en stiv påklædning«, og han råder enhver fodvandrer, der vil nyde naturen til så lidet som muligt at følge landevejene.

Det må dog retfærdigvis siges, at der også efter at vejen var bygget om, var mange, der glædede sig over vej og landskab, som »naturen så rundhåndet har udstrøet sine gaver over«. Én fandt, at hele strækningen fra Frederiksborg og næsten helt til Helsingør »er en kæde af skønheder«. H. C. Andersen skrev fra en køretur her om, hvor lykkeligt det gik gennem den grønne skov, og hvor rigt på udsigter og afvekslinger her var. Og på vejen syd for Frederiksborg spores den samme glæde. Christian Molbech

»Korsvejen til Fredensborg, Esum Kloster, Helsingør og Asminderød« efter Rawerts tegning fra juni 1843. Tegningen giver et godt indtryk af stedets idyl dengang – men lighed med stedet i dag har det ikke.
(Det kgl. Bibliotek)

»På vejen mellem Frederiksborg og Fredensborg« – en situation under det nordiske studentermøde i sommeren 1862, da studenterskandinavismen stod på sit højeste. Deltagerne i mødet fik lejlighed til at se sig godt om i Nordsjælland. Her er de på vej til Fredensborg. Vejret var ikke det bedste, men humøret højt – og »enhver kunne glæde sig ved den smukke vej, de stolte skove, de frugtbare marker og de frie udsigter«.
(Skitse af Ludvig Schou. Illustreret Tidende, 1862)

kom nær Kajerød ned i en ensom dal, helt omsluttet af skov, og – grebet af stedets romantik og stilhed – skrev han: »... hvor gerne havde jeg ønsket med mindre hastighed at gennemfare den«.

Da vejen var færdigbygget efter år 1800, varede det ikke længe, før de offentlige befordringer begyndte at benytte den. I 1803 kom en agepost igang mellem København og Frederiksborg – foreløbig dog kun én gang om ugen og med en åben og umagelig vogn, der kun kunne rumme ganske få passagerer. Men

i 1845 kom der tre gange om ugen en brev- og personpostforbindelse, og omtrent samtidig udvidede man en allerede oprettet brevpost mellem Frederiksborg og Helsingør til også at være personpost – og endnu flere forbedringer kom til i de følgende år.

I 1864 åbnede Nordbanen, og derved opstod en ny situation for vejen. Nu forsvandt alle postvæsenets befordringer og også en meget stor del af vejens øvrige færdsel. Den gamle »gennemgående« trafik gik til jernbanen, men til gengæld

fik vejen nu færdslen fra oplandet som via korte nyanlagte forbindelsesveje blev ført frem til banens forskellige stationer. Og sådan vedblev det at være, indtil motor-køretøjerne i begyndelsen af dette århundrede igen ændrede situationen.

I snart 400 år er færdslen stadig gået her ad næsten samme linje. Langs vejen er der minder om vej og færdsel gennem dette lange tidsrum. Ældst af dem er nok den brolagte vej i Nyrup Hegn. Den, der besøger stedet, vil få et klart indtryk af, hvad de 400 år, der er gået siden Frederik II anlagde sin første kongevej, har betydet for udviklingen af vejfærdsels vilkår i Nordsjælland.

En afstikker til Jyllinge med Hans Ole Brasen

Af Niels Richter-Friis

Sidste år bragte vi en artikel om vaskepigerne i Sørup og deres maler, Hans Ole Brasen. I år fortsætter vi som lovet med Brasen til Jyllinge, hvor han også var fast sommergæst i en årrække.

De gamle fiskere i Jyllinge husker stadig deres gamle kunstmaler, når han sad der på stranden ved sit staffeli. »Figurmaleren«, kaldte de ham, for der skulle altid være mennesker eller dyr med på hans billeder.

Når æresboligen i Gothersgade ved Nørrevold i København blev ham for trang, søgte Hans O. Brasen (1849-1930) ud på landet. Sørup ved Esrum Sø og Jyllinge ved Roskilde Fjord blev de foretrukne steder, og navnlig efter århundredskiftet var han fast sommergæst i Jyllinge, hvor han lejede sig ind på Lindebjerg Gaard. Men nede ved fjorden – stadig i selve Jyllinge – havde han sit atelier.

»Klinten« hedder stedet, for her hentede man i gamle dage ler (klin) til Jyllinges lerklinede bindingsværkshuse, og stedet er nemt at finde, fordi skræntens »knolde« udseende tydeligt vidner om den fordums lergravning.

Helt nede i vandkanten ligger her den dag i dag et undseeligt rødt skur, som de gamle fiskere kalder »Brasens Hus«. I dag sidder der et skilt på det; »Klintehytten« står der, og tidligere siges huset at have været først grønt og siden gult.

Det var kommunen, der kort efter århundredskiftet byggede dette hus på stranden neden for »Klinten« og forærede det til Brasen til atelier.

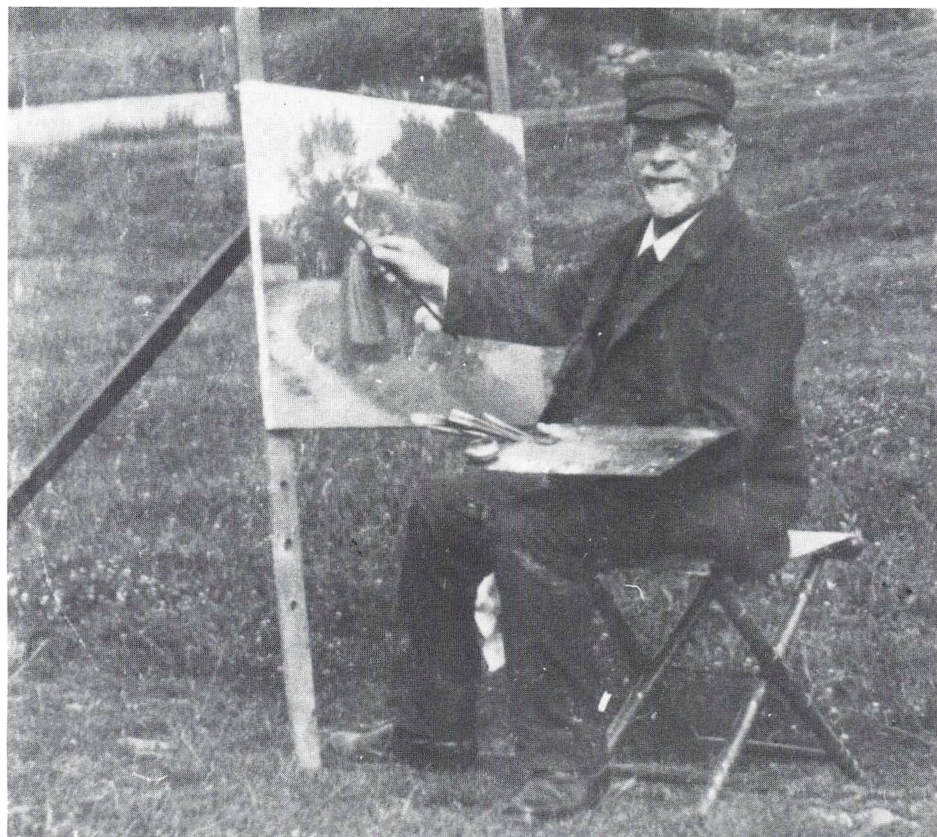
Da Brasen døde i 1930, overtog

en af hans brødre, Aage det tidligere atelier som sommerhus, men bylauget ville have huset revet ned og anlagde en retssag, som de tabte. Onde tunger fortæller, at bylauget ikke turde appellere sagen, fordi man ikke havde en krone i kassen og derfor ikke havde råd til at betale omkostningerne, hvis man tabte sagen en gang til.

At huset også senere har måttet gennemleve en særdeles risikofyldt tilværelse, kan man læse om i Ugeskrift for Retsvæsen den 18. november 1978. Også i 1960'erne ønskede kommunen huset fjernet, fordi det »ligger umotiveret placeret midt på det eneste åbne areal i Jyllinge«, og i 1976 vedtager byrådet at ekspropriere ejendommen. Men efter meget tovtrækkeri bestemte Østre Landsret den 27. april 1978, at det gamle atelier skulle have lov til at blive stående, som en naturlig del af hele miljøet.

I Brasens tid var der dog fred-

Hans Ole Brasen ved sit staffeli. Han sad og brummede, mens han arbejdede, fortæller de gamle fiskere.

Ved den gamle vandpost i Jyllinge, 1919. Typisk genremaleri med »figurer« og ænder. Sidstnævnte blev tøjret i det ene ben med en snor til en pløk, mens de »stod model«. Og når de blev for urolige, blev de fodret med ålekvabber.

»Brasens Hus«, fotograferet i sommeren 1980. Bygget af kommunen kort efter århundredskiftet og skænket til Brasen som atelier.

Med lidt fantasi kan man sagtens genkende stedet fra det stoe maleri på modstående side.

fyldt ved »Klinten«. Det var længe før, den nye lystbådehavn blev bygget sidst i 1960'erne. Han befandt sig godt her, på den gamle stejleplads blandt tjærekogere og opstabilede bundgarnspæle. Atelieret lå på selve stranden helt nede i vandkanten, så stengulvet stod under vand, når der var højvande, og en enkelt gang har vandet stået helt op til underkanten af vinduerne. Men Brasen havde nogle hulder over vinduerne, hvor han opmagasinerede sine billeder, så de ikke blev ødelagt.

Mange af de gamle fiskere fra Jyllinge kan huske ham, når han sad der på »Klinten« ved sit staffelli. Han brummede altid, mens han malte, fortæller de, og flere af dem har stået model til hans genrebilleder.

En af Jyllinges drenge kunne blive sendt af sted efter en ko, som han fik lov til at holde for 1 krone

Neden for »Klinten« i Jyllinge, 1899. Man skal være stedkendt for ikke at forveksle beliggenheden med Kobæk Vig ved Esrum Sø.

Det var vestenstorm og højvande den dag, og maleriet er måske Brasens bedste egentlige landskabsmaleri; monumentalt i linier og stemning.

I dag har en skov af master fra den nye lystbådehavn syd for pynten ændret udsigten totalt.

eller 5 bolcher. Ænderne havde det straks sværere; de blev tøjret i det ene ben med en snor til en pløk og fodret med ålekvabber. Flere husmødre havde andehold – tamænder eller »møddingsænder« – som ikke kunne flyve, omkring 100 var der ialt. Og disse ænder er der mange af på Brasens malerier. Han havde også flere udstoppede måger til brug som model.

Belysningen betød meget, og Brasen kunne være flere år om et enkelt maleri for at vente på den helt rigtige belysning. Til gengæld havde han mange billeder i gang samtidig. Han forsøgte at lure fiskerne kunsten af i forbindelse med vejrudsigterne; »Niels Peter siger solskin, men Jørgen siger regn og storm, så det kan blive til

hvad, det skal være«.

I 1914 eller 1915 brækkede Brasen det ene ben i København, og han medbragte derfor en sygeplejerske til Jyllinge, som skulle give ham massage. Sygeplejersken sad model for ham ved flere lejligheder, herunder da han skulle male en nøgen badepige, som gemte sig for en fisker bag en stor sten.

I årenes løb blev det til mange billeder. Ofte har man svært ved at afgøre, om de er fra Jyllinge eller fra Sørup, hvis der da ikke lige er vaskepiger med, for så er motivet med garanti fra Sørup, eller hvis ikke Jyllinges gamle vandpost bortvejrer enhver tvivl. Og kunstauktionerne tager det ikke så tungt; det maleri fra 1899, som er afbildet i farver, har været på auk-

tion flere gange under navne som »Ænder ved Esrom Sø«, »Esrum Sø i Blæst« og senest »Sommerblæst over Esrom Sø«. Men motivet er fra stranden neden for »Klinten« i Jyllinge, set mod den nuværende lystbådehavn, som har ændret udsigten fra stedet totalt.

I virkeligheden har de ret meget til fælles, de to steder, og solnedgangene er lige betagende, både i Jyllinge og i Sørup, så umiddelbart er det ikke helt nemt at afgøre, om det er Roskilde Fjord eller Esrum Sø, koen drikker vand af – eller båden sættes ud i en lun sommeraften.

Underligt er det ikke, at Brasen elskede begge disse steder og gerne har villet fortælle os andre, hvordan der så ud.

Da filmen var stum

Af Henrik Arendsdorf Bengtsen

Glimt fra biograflivets første tre årtier i Helsingør og Tikøb kommuner.

Biografen er en væsentlig del af vores kulturelle liv. I biografens mørke kan man anonymt le og græde, forundres og blive bange, en virkning som ikke tilnærmelsesvis kan opnås foran den flimrende TV-skærm.

Omkring århundredskiftet vistest de første »levende billeder« i Helsingør.

Omrejsende, iøvrigt oftest svenske »kinematograf-forevisere«, besøgte adskillige gange byen. Der blev vist små korte film på markedspladser og i forlystelsesetablissementer som supplement til andre forlystelser. Forevisningerne modtoges som en pudsighed og blev i de første år betragtet som primitivt markedsogl, hvilket de for såvidt også var, ligesom de første forevisningshuse var ydmyge steder, boder og telte, hvor kun godtfolk og ikke bedre folk gik for at more sig. De første levende billeder havde nyhedens interesse, men den dårlige kvalitet, flimrer og manglende kontraster, samt mangel på ideer hos filmproducenterne, virkede hurtigt trættende på publikum, og interessen faldt. Først med en forbedret teknik og længere film øgedes interessen igen fra omkring 1903.

De første forevisninger af »levende billeder« i Helsingør ofrede de lokale aviser ikke spaltep-

pladser på, men da Kgl. hoffotograf Peter Elfelt den 13. september 1903 første gang kom til byen med sin lille hånddrevne filmforeviser, var det en begivenhed som optog sindene. Annonceringen i aviserne var betydelig, og tilskuerpladserne var da også fuldt besatte, da forevisningen tog sin begyndelse kl. 20 i det gamle »Helsingør Teater«.

De tidligste film var slet og ret levende billeder. At se arbejdere gå ud fra en fabrik eller et tog køre ind på stationen var nok. Det var bevægelsen, man var kommet for at se, intet andet. Peter Elfelts forevisning var da heller ingen undtagelse i den retning, og »billederne« spændte fra badende damer til væddeløbsheste og de kongelige på Fredensborg Slot.

»Forestillingen af levende billeder i aftes havde samlet aldeles overfyldt hus. Det blev en interessant og fornøjelig aften. På scenen var udsædelt et stort lærred på hvilket billederne løftedes fra kinoskopet, som var opstillet ved indgangen til 2. parket. I stedet for elektrisk lys måtte hr. Elfelt i aftes benytte en gasart med mindre lyssevne, hvilket virkede noget uheldigt på billedernes tydelighed og stabilitet. De levende billeder er, som måtte være bekendt, en række fotografier på en lang gelatinestrimmel som med jævn hastighed

føres forbi glødelampen i kinoskopet. I et sekund passerer der cirka 50 billeder forbi glødelampen«.

»Der præsenteredes blandt andet billeder fra Helsingør, om den russiske kejserindes ankomst, billeder af hoffets liv på Fredensborg, en brand i London og meget mere. En scene med badende damer hilstes med stærkt bifald, og særlig lykke gjorde det, når foreviseren lod pladerne gå tilbage, så man for eksempel så en del væddeløbsheste i strakt karriere sætte baglæns over forhindringerne. Dette var ganske vist ikke naturligt, men det tog sig meget pudsigt ud«.

»Forestillingen varede en god time. Publikum syntes at have lyst til mere da det sidste nummer var forevist. Det var jo det bedste bevis på, at underholdningen var vellykket«. Det mente den driftige teater-ejer Anton Petersen øjensynlig også, og han så straks de muligheder, der her lå i en udvidelse af teatrets virksomhed. Allerede i oktober forsøgtes der atter med en forestilling i teatret. Publikum strømmede til, og forevisningen måtte forlænges med to dage. Det var svenskeren Oscar Wennersten »ejer af en udmærket kinematograf – Biograf – kalder han den« der tiltrak sig så megen opmærksomhed. »Det hr. Wennersten har fremfor de andre kinematograf-fremvisere, der har været her, er hans udemærkede repertoire. Levende eventyr, levende gengivet, har ingen før præsenteret her«.

Oscar Wennersten havde købt sine film hos franskmændene George Méliès, og Méliès film »Rejsen til månen« var den første egentlige fiktionsfilm – spillefilm – som blev vist for et helsingøransk publikum. Denne store kunstneriske succes på under 15 minutter, hvor tre herrer i høj hat og diplomatfrakke blev skudt til månen, en ost, og her møder adskillige letpåkledte Follies-Bergerepiger, blev også en

Indgangen til Hornbæk Biografteater fotograferet fra Friisvej i begyndelsen af 20'erne.

kolossal kommerciel succes. Teaterejer Petersen var overbevist om mulighederne i dette nye medie, og i de følgende år blev »Helsingørsteater« mere og mere hyppigt omdannet til biograf. Der blev malet reklamer på et bagtæppe som så blev sænket ned foran lærredet i pauserne mellem de korte film, og personalet blev udvidet med en dame som ledsagede filmene med klaverakkompagnement. Ved årsskiftet 1905/06 ændrede Anton Petersen teatrets navn til »Kosmorama«, når der vist film, og indledte et samarbejde med Preben Philipsen. På en udenlandsrejse i 1906 købte Petersen en filmfremviser og et sammenklappeligt operatørrum hos Pathé Frères i Paris. Maskinen blev drevet af en lille elektrisk motor forsynet fra et mobilt petroleumsdrevet elektricitetsværk opstillet i teatrets gård. Lyskilden, som i begyndelsen var en blanding af glødende kalk tilført gas, blev senere erstattet med kulbuelys. Forbedringerne kostede Anton Petersen en betydelig sum, men investeringer var nødvendige for monopollet var ved at blive brudt.

Allerede i 1905 havde der i den tidligere sadelmager Clausens butik på Stengade nr. 60, porten til

venstre, været »mekanisk udstilling« og »panoptikon«, men den 2. maj 1906 åbnede en hr. Rom og hr. Clausen »Helsingør Biografteater«. Mange af biograferne i provinsen på den tid blev kaldt »butiksbiografer«. De var indrettet i butikslokaler, og gled ind i gadebilledet som enhver anden forretning. »Helsingør Biografteater« kunne rumme 150 tilskuere, og sidepladserne i det trange lokale var ordnet amfiteatralisk. I et lille rum bagest i lokalet var det lille hånddrevne filmapparat opstillet, og lærredet var hængt op i det store vindue mod gaden. »Fordelen ved Biografteatret« skriver Helsingør Dagblad »ligger vel nærmest i, at man på vej gennem byen kan kigge inden for og i det hele taget komme der, når tiden bedst passer en«. Der vist film næsten hele dagen, og hver forestilling varede cirka en halv time. Billetprisen var 25 øre for voksne og 15 øre for børn.

Dette nye biograftilbud kunne dog ikke overleve, og med udgangen af maj lukkede biografteateret for ikke at åbne igen før i maj 1907 under hr. H. Ch. Niensens ledelse. »Formentlig som følge af den påbegyndte konkurrence møder Kosmorama i morgen med et kæmpe-

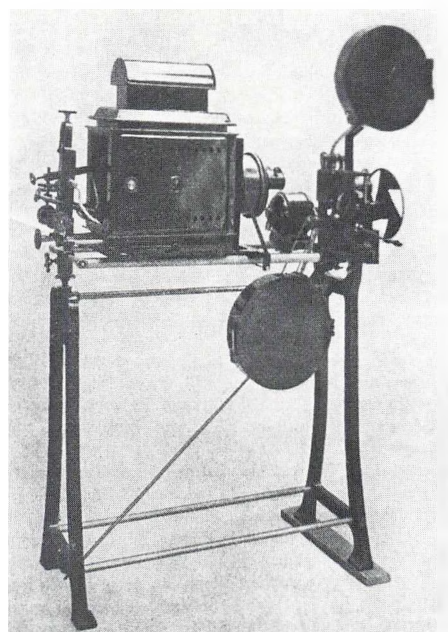
program på 13 numre« skriver Helsingør Dagblad.

At der konkurreredes på livet løs vidner de stort opsatte avisannoncer om. Biografteaterne malede med den brede pensel.

I november 1908 havde man endda den samme film på programmet; »Løvejagten på Elleore«, en af dansk filmhistories berømteste film. I august 1907 havde det nystartede filmselskab »Nordisk Film«, med stifteren Ole Olsen i spidsen købt to løver i Hamborg med henblik på selskabets hidtil mest ambitiøse film, »Løvejagten«, som skulle filmes på den lille ø Elleore i Roskilde fjord. Rygterne om den forestående løvejagt bragte sindene i kog – ikke mindst blandt dyreværnsfolk – men på trods af både fogedforbud og en dyreværns sag fra justitsminister Alberti, gennemførtes »Løvejagten«, og der blev efter datidens forhold en god og levende film ud af det.

Når både »Kosmorama« og »Helsingør Biografteater« i 1908 kunne vise den samme film samtidig, skyldes det, at filmselskaberne

Pathé filmmaskinen mager til den teaterejer Petersen købte i Paris i 1906.

Cykelhandler Christensen og hans fire sønner foran Espergærde Biograf i 1910.

i filmens tidligste år ikke lejede kopierne ud, men solgte dem. Af »Løvejagten« blev der solgt ikke mindre end 259 kopier til forretningsfolk og biografbevillingsindehavere, som så lejede filmen ud til mindre biografer i provinsen.

I 1910 overtog den legendariske biografmand, redaktionssekretær Oluf Jensen »Biografteatret«, og samtidig viste der sig endnu en konkurrent i horisonten.

I efteråret 1908 havde et ambulansbiografteater fra Malmø forsøgt at etablere sig stationært i Arbejdernes Fællesorganisations samlingslokaler på Stengade under navnet »Siam-biografen«. Forsøget kostede Malmø-direktøren 12.000 kr., og maskineriet blev transporteret til Københavns Frihavn, hvor det henlå indtil marts 1910, da Fællesorganisationen købte det for 3.200 kr. Det havde i længere tid været under overvejelse i Fællesorganisationens forretningsudvalg, hvor den senere borgmester Peder Christensen sad som en initiativrig formand, at reformere organisationens forlystelsesvæsen til glæde for medlemmerne, med damer, og således at der samtidigt kunne blive et passende øko-

nomisk udbytte til andre formål. Af konkurrencehensyn var det ligeledes på det givne tidspunkt nødvendigt at foretage en ombygning af forsamlingsbygningen med tilhørende teatersal.

I juli 1910 blev »Helsingør Folketeater« indviet, og samtidig blev det indkøbte biografudstyr installeret. »Helsingør Folketeater – Kinografen« skriver Helsingør Dagblad ved premieren i oktober »er i teknisk henseende meget moderne idet det hele foregår ved elektricitet, og billederne er ganske fortræffelige, klare og tydelige og uden den ringeste flimren eller rysten, hvilket virkede helt velgørende for øjnene«. Det petroleumsdrevne elektricitetsværk stod i et retiradehus i Søstræde 4 og filmfremviseren i et af kontorlokalerne på 1. sal. Filmen blev vist bagfra ind på forsamlingsbygningens scene, hvor et lærred var ophængt.

Med »Kinografen«, efter endnu en ombygning i 1916 »Billedteatret«, var antallet af biografsteder i Helsingør oppe på over 1300. Det var et anseligt antal i en by med 14.000 indbyggere, og der var også et muldvarpearbejde igang før »Kinografen« åbnede. Den indgå-

ede forretningsforbindelse for leje af film var blevet afbrudt, da teater-ejer Anton Petersen havde underkøbt det franske firmas agent for Danmark til at nægte at udleje til arbejdernes foretagende, og byfogeden, som skulle give tilladelse til bevillingen, havde afslået ansøgningen under henvisning til, at der allerede eksisterede to biografer i byen. Under pres var tilladelsen dog givet.

Men det lykkedes Fællesorganisationen at tage konkurrencen op, ligesom det også lykkedes »at fremskaffe det bedste på billedernes område«.

En af de første annoncer for levende billeder i Helsingør er fra efteråret 1903.

Helsingørs Theater.

I Aften, Lørdag, Kl. 8,15:

Sidste Forestilling
af
levende Billeder.

Mange interessante Nyheder!

Napoleon!

Humoristisk Afdeling!

Billetter fra 35 Øre til 1 Kr. sælges som sædvanligt.

Oscar Wennersten.

Biografernes forestillinger var i de første år særdeles righoldige og afvekslende. Programmet indeholdt mindst 5, ofte endnu flere billeder i en passende blanding. »Kosmorama«s plakater giver en idé om indholdet, som præsenteredes som »gribende«, »uhyre komisk«, »lærerige« og meget mere. Filmens længde var under 10 minutter, og først omkring 1910 kom der film frem på både halve og hele timer.

Under den første sensationstilstrømning til biograferne blev der overalt givet forestillinger næsten hver dag, men snart begyndte indskrænkningerne. Biografbesøgene aftog mere og mere om hverdagen. Den store mængde af det publikum, der kunne regnes med, havde en arbejdstid, der kunne strække sig langt ud på aftenen, og så var de slet aflønnet. En arbejder havde en ugeløn på omkring 20 kr. Et rugbrød på 4 kilogram kostede 65 øre, en biografbillet 35. Snart kunne det ikke betale sig for biografjerne at give forestillinger mere end to eller tre gange om ugen, fredag, lørdag og søndag, og man holdt desuden helt lukket i de tre sommer måneder. Disse forhold ændrede sig først under og lige efter Den 1. Verdenskrig.

Der knyttede sig ikke mange formaliteter til at starte en biograf i begyndelsen af århundredet. Teaterejer Petersen fik blot en mundtlig tilladelse af Byfogeden, da Helsingør Teater under navnet »Kosmorama« i 1905 for alvor indledte sin biografvirksomhed. Men kravene blev strammet, og da der ingen lovgivning var på området lå man under for øvrighedens luner. Biograferne betalte indtil 1914 ikke skat, hvorimod der indbetaltes et fast beløb til »fattiggassen«, ligesom der i starten heller ikke var en instans til at censurere filmene. Censurbestemmelserne blev i 1907 lagt i hænderne på den stedlige po-

»Helsingør Biografteater« som det så ud den 27. august 1907. Man ser tydeligt, at biografen er en »butiksbioGRAF«. Et automobil passerer i samme øjeblik Stengade.

litimester, hvilket gav sig udslag i mange besynderlige forskelligartede censureringer indtil dette også ændredes i 1914. I Helsingør var censureringen gratis.

I 1911 var der, beretter politimesteren til justitsministeriet »givet tre bevillinger til at drive biografvirksomhed her i byen, de benyttes alle og er givet på ubestemt tid, dog således, at tilladelsen til enhver tid kan tilbagekaldes, når bevillingshaveren ikke overholder de af politiet givne retningslinier«.

Faste retningslinier for bevillinger blev givet i 1907, og det blev heri alvorligt pålagt politimestrene at påse, at biografbevillinger kun blev meddelt personer, der ikke var straffede, men var dannede, så etablisementets drift ikke ville vække anstød og ikke var ude af rådighed over deres bo.

Byfogedkontoret indberettede også biografernes indtægter til justitsministeriet, og i oktober 1911 hedder det: »I løbet af det sidste år er af teaterejer C. Anton Petersen (Kosmorama) forevist 238 billeder; han har heraf haft en brutto-

indtægt på 10.066 kr. og 36 øre. Redaktionssekretær Oluf Jensen (Biografteatret) har forevist 245 billeder; hans bruttoindtægt var 13.000 kr., og Helsingørs Folketeater, der ejes af »Arbejdernes Forsamlingsbygning«, har forevist 176 billeder og indtaget 3.867 kr. 62 øre«.

Mange af biograferne i provinsen var rene familieføretagender, hvor ejeren og hans kone bar hele byrden. Var der børn kunne de anvendes enten i billetlugen eller til at sælge programmer og slik. Selvstændige biografbygninger, opført direkte til formålet, eksisterede ikke i Helsingør før 1915. Indgangen til biografen var oftest yderst beskeden, selvom den var pyntet op med farvestrålende plakater og, senere, med fotografier fra filmene. Selve salen var, som det kan tænkes, præget af lokalets oprindelige formål. »Kosmorama« i »Helsingør teater« var et teater med et lærred udspændt i sceneåbningen, medens »Biografen« var et lille uhumsk lokale med tapetserede vægge oplyst af nogle få elektriske

lampetter. Siddepladserne var træbænke eller sammenhængende træklapstole med armlæn. Forrest i salen var bårnerækkerne, træbænke uden rygstød, og henne under lærredet stod klaveret gemt. I begyndelsen var de eneste lyde, der ledsagede filmen, lyden fra filmfremviseren, som mange steder var placeret midt i, eller bagest i salen – uafskærmet. Brandfaren tænkte ingen på, og først fra 1917 gennemførtes en lovgivning på området. I de faste biografer opstod der hurtigt et behov for at få tilskuerens opmærksomhed bortledt fra det besynderlige, at man kunne se skuespillerne tale, men ikke høre noget. Samtidig var der et behov for at få brudt den monotone støj fra fremviseren, og den nærliggende løsning var grammofonmusik eller ledsagende klavermusik. Musikken, og dens udøver, indgik ret tidligt i reklameringen, og det anes, at det ikke var helt ligegyldigt hvem der betjente klaveret. Til større film kunne der medfølge et nodesæt med temamusik, som pianisten så selv kunne improvisere over. I Helsingør har der såvidt vides ikke været tilknyttet et egentligt orkester til nogen af byens biografer, men i 1916 udskiftede Fællesorganisationen klaveret i »Billedteatret« med et kinoorgel indkøbt i Leipzig. I den anden ende af salen stod operatøren og betjente det hånddrevne apparat, som dog meget hurtigt fik tilkoblet en lille støjende elektrisk motor. Støjen må åbenbart have været ganske betydelig, idet Helsingør Dagblad efter en ombygning af »Biografen« i 1909 skriver: »Teatret er i løbet af sommeren undergået en mindre forandring, som dels har skaffet bekvemmere udgang til siddepladserne midt i lokalet, og dels har befriet publikum for støjen fra den elektriske motor. Denne er nemlig flyttet over i baghusets kælder, og den tidligere kælderudgang ud

mod porten er bortfalden, hvorved også fremkommer nogle flere ståpladser«.

Som filmoperatører foretrak biografejerne enten elektrikere eller mekanikere, men det viste sig hurtigt, at det først og fremmest var øvelse og et specielt håndslag det kom an på. Mange forestillinger er blevet ødelagt af uøvede operatører uden de fornødne egenskaber.

Indtil 1917 var operatørrummet i »Kosmorama« indrettet i den før omtalte blikkasse opstillet mellem de to midterste balkonsøjler. Ved filmforevisninger måtte da to bænkerækker – to gange fire pladser – fjernes. Operatøren betjente filmen med højre hånd, og med venstre passede han kullene til lyset. I begyndelsen rullede filmen af spolen ned i en spand på gulvet, men senere forbedredes maskinen med en opspolingsrulle.

I »Kosmorama« fungerede Anton Petersens søn Haagen som effektdreng. Stumfilmene blev på givne steder ledsaget af lyde, som drengen frembragte med lydapparater og håndklap bag scenen. Her kunne filmen ses spejlvendt på bagsiden af lærredet, og det var da let at falde ind med storm, regn, torden, smækken med døre, lussinger m.m. på de rette steder. Samtidig sørgede effektdrengen for at der før forestillingen blev solgt programmer à 5 øre stykket, glansbilleder og lotterinumre.

Det var et ganske betydeligt personale, der efterhånden blev tilknyttet de større biografer i Helsingør, og det kan syntes lidt i overkanten, når man i 1910 i »Kinografen« ansatte 2 mand til betjening af maskinerne, 1 kassedame og 2 kontrollører, 2 musikere og 2 maskinarbejdere og 2 elektrikere til pasning af motor og kinograf. Kassedamen og musikkerne fik henholdsvis 1,50 kr. og 3 kr. pr. dag, medens operatøren fik 2 kr.

pr. forestilling. Da »Bio 1 & 2« åbnede i 1977 i Borupgårdcentret, blev der ansat en billetdame og en operatør, som alene skulle fungere som kontrollør og operatør for to biografer.

Som nævnt var de tidligste film meget korte afsluttede episoder, nærmest filmet teater, men snart overtog cowboys, giftblandersker, cirkusprinsesser, store tragedier og strålende helte og heltinder det hvide lærred. Tiden før første verdenskrig var dansk films store periode. Nordisk Films Kompagni var blevet et verdensfirma og samtidig var filmen blevet borgerlig. Der var hos biografdirektørerne i provinsen en erkendelse, at det efterhånden ikke var ligemeget, hvordan teatret var placeret, hvordan det tog sig ud i gadebilledet, og hvordan det var indrettet. Prangende københavnske forbilleder smittede af, og en vældig udvikling i indretning og nybyggeri tog fat i tiden efter 1914.

Det kan syntes underligt at denne udvikling netop fik fart på i en krigs- og depressionsperiode med varemangel og rationering, men det har selvfølgelig haft en afgørende betydning for den stigende publikumsinteresse, og dermed for økonomien, at filmene var blevet længere, til op mod to timers spilletid, således at filmskaberne nu virkelig fik mulighed for at skildre et handlingsforløb og personernes psykologiske baggrund. Filmen havde fundet den form, som kendes idag.

Men også på andre områder skete der ændringer. Nordisk Films tidligste verdensstjerner med danskklingende navne gled med Verdenskrigens udbrud ud i glemsel, og plakaterne blev overtaget af amerikanske film. Amerikanske filmskuespillere blev alles eje, da filmens stumme sprog var et verdenssprog.

I 1914 skred myndighederne til

Helsingør Folketeater efter ombygningen 1910.

kassation af »Biografteatret« på Stengade 60. Biografen var sundhedsfarlig og tillige en brandfælde. Det lykkedes Oluf Jensen at formå Industriforeningens bestyrelse til i sin ejendoms gård Stengade 47 at opføre et nyt og moderne teater med 300 pladser, som han åbnede i september 1915 under navnet »Biografen«.

»Biografen« var Helsingørs første egentlige biograf bygget til formålet, og indrettet med vestibule og et ventilationssystem af hidtil ukendt effektivitet. Konkurrencen mellem byens biografer var skærpet, hvilket førte til ombygninger i »Kosmorama« og indretning af en helt ny biograf i Fællesforeningens nyerhvervede bygning Stengade 37, som åbnede i september 1916 under navnet »Billed-Teatret«. Hermed skabtes de tre biografinstitutioner som med større og mindre ombygninger eksisterer endnu.

Tikøb kommune var i årene op mod Verdenskrigen, med få undtagelser, uden faste biografer, og betjentes af omrejsende filmforevisere, som måtte tage forholdene som de var. Der var ikke økonomisk underlag for etablering af biogra-

fer i landdistrikterne, og de lokale kroer og forsamlingshuse måtte gøre det ud for biograf, når den omrejsende kom på besøg.

Anlæggelsen af jernbanerne fik stor betydning for stationsbyerne, hvad enten de i forvejen havde været landsbyer, eller var nyoprettede. På sydkysten markerede Espergærde sig som en by i rivende udvikling. Velhavende københavnere byggede store prangende villaer på de smukt beliggende strandgrunde, og til de mange sommergæster opførtes pensionater, hotelpensioner og et hotel. Den nye by gav naturligvis arbejde til mange mennesker i bygge- og håndværksfagene, og tilstrømningen i sommermånederne gav mulighed for forlystelser og servicebetonede erhverv.

Omkring 1910 åbnede cykelsmed Th. Christensen Espergærdes første biograf på Strandvejen ved 5 milepælen. Nogle år tidligere var Christensen startet med at rejse rundt i Nordsjælland som omrejsende foreviser af levende billeder med sit »Nordsjællands Biografteater« i vintermånederne, når der ikke var noget at lave i forretningen i Espergærde. Forestillingerne

foregik på de lokale kroer, »og så var der bal bagefter«.

»Espergærde Biograf«, som kun fungerede som sommerbiograf, var yderst spartansk udstyret. De 50 siddepladser var simple træbænke uden ryg, og lokalet oplystes af to søvnige petroleumslamper. Forrest i lokalet hen mod lærredet, som var en hvidmalet væg, stod familiens fonograf og leverede musik til filmene. Fonografens store tragt var et yndet kastemål for slikpapir og småsten. Især »Mørdruprødderne« var nogle slemme labaner. Cykelsmedens fire sønner fungerede som både billet sælgere, sliksælgere og levende plakatsøjler, når særlig spændende film var på programmet. Da »Den lille hornblæser« var på plakaten hyrede »klistersmeden«, som Th. Christensen kaldtes, på grund af de mange plakater han altid klæbede op, nogle trompetblæsende FDF-drenge fra Helsingør, som så gik i spidsen for et lille optog. Christensen havde sans for lokal reklame, aviserne blev aldrig benyttet.

Filmene, som cykelsmeden fik med banen fra København, »varede sjældent over 10-20 minutter, nogle endda kortere, så der gik adskillige af dem på en forestilling« beretter en af Christensens sønner. »Fremviseren blev betjent med et håndsving, og hvis far gik istå, det var et anstrengende job at stå og dreje på apparatet i det lille rum bagest i biografen, brændte filmen over af varmen fra gasflaskerne, som var lyskilden«.

»Vi drenge havde en pæn ekstrafortjeneste«, beretter sønnen videre »ved at lukke kammerater ind når filmen var startet. I en luge ind til cykelværkstedet sad vores mor og solgte billetter, jeg tror de kostede 15-20 øre, og foran det sorte forhæng for døren til biografen stod Sørensen fra Afholdshotellet vagt. De fine naboer var ikke glade for alt den halløj biografen skabte,

men for os drenge var det en oplevelse«.

Cykelsmed Christensens biograf eksisterede til 1915, hvor han solgte huset og flyttede sit cykel- og nu også automobilværksted, til »Strandborg« på hjørnet af Mørdrupvej og Strandvejen.

Espergærde var ikke uden film i årene efter cykelsmedens biograf blev nedlagt, da en omrejsende biograf flere gange i løbet af sommermånederne stillede sit telt op, hvor nu Teknisk Forvaltning ligger. Men der meldte sig dog snart et behov for en moderne biograf og i december 1923 åbnede der, på hjørnet af Gefionsvej og Mørdrupvej, Nordsjællands mest moderne biografteater.

Arkitekt Galasius havde stået for tegningerne til den smukke bygning, og kunstneren Thor Bøgelund udsmykkede både indvendigt og udvendigt. På teatrets gavl var »Gefion pløjer Sjælland« malet i stærke farver, og indvendigt var der dekoreret med »rokosving på vægge og loft omkring gyldne stjerner«.

Der var ikke sparet på noget fra bygherrens side, og det forlød, at biografteatret havde kostet fotograf Junker-Jensen ikke mindre end 70.000 kr. Bevillingen og den daglige ledelse havde impresario Waldemar Hansen til midten af 40'erne, hvor datteren Karen Hansen overtog driften. »Espergærde Bio« blev i 1970 solgt og lavet om til missionshus.

Fra årene omkring århundredskiftet mangedobledes indbygger-tallet i Hornbæk i sommermånederne, og det gamle fiskerleje blev langsomt omdannet til et mondænt badested. Dette satte selvfølgelig sit præg på det lille samfund, så også her blomstrede hoteller, pensionater og forlystelsesetableringer op. Landliggerne og de ferierejsende skulle selvsagt ikke mangle noget i sommermåned-

ne, og det er nok en af grundene til, at der allerede omkring 1907 vistest levende billeder i Hornbæk.

De første forestillinger var på »Hornbæk kro«, og prisen var 30 øre for voksne og 15 øre for børn, og i 1908-09 og 1910 besøgte cykelsmed Christensen fra Espergærde adskillige gange »Hotel Bondegården«.

Hotelejer Thomsen satte imidlertid en stopper for de omrejsende biografteatre da han i sommeren 1913 åbnede »Hornbæk Biografteater« på Badevej – nuværende Friisvej. Biografen havde 131 pladser, og var efter datidens forhold særdeles mondæn og velindrettet. Den nyopførte bygning var vanskelig at bestemme arkitektonisk, men den faldt med sit bindingsværk godt ind i omgivelserne. Biografen havde i sommermånederne forestilling hverdage 7-10 og søndage 1-10. Der blev ansat en dame til at spille klaver. I vinterhalvåret spillede biografen kun fredag, lørdag og søndag, og klaveret var udskiftet med en grammofon. I løbet af de følgende år skiftede biografen bevillingshaver indtil flere gange for i 30'erne at overgå til fru Sejr Johansen. Efter besættelsen stod biografen af flere årsager tom i en del år, og i 1951 gav Boligministeriet materialebevilling til bygning af et nyt biografteater.

Det er få opfindelser, der så hurtigt erobrede hele verden som filmen. Forsøg med levende billeder var gjort siden 1860'erne, men resultaterne blev først brugbare med Thomas Edisons opfindelse af 35 mm filmen med 4 par perforeringer pr. billede i 1887 og brødrene Lumières »Kinematograf« i 1894/95. I 1896 vistest de første »levende billeder« i Danmark, og i 1910 havde alle købstæder indtil flere biografer, mange stationsbyer en enkelt og adskillige omrejsende gjorde landdistrikterne.

At biografteatrene således gik

hen og blev den helt store folkeforlystelse, kan ikke undre nogen. Publikum var fra begyndelsen et helt andet end det, man så i det rigtige teater. Børn og unge fra de »lavere klasser« søgte denne forholdsvis billige fornøjelse, hvor man kunne gå lige ind fra gaden som man stod og gik. I mørket kunne man så leve sig ind i en verden som for de fleste var uopnåelig, slappe af fra det daglige slid og slæb i selskab med venner og veneder. Men filmen blev efterhånden altædende – som TV er det idag.

1920'erne blev en svær tid for Helsingørs to teatre, sangforeningerne, koncertarrangementerne, revyerne, ja for hele byens dramatiske og musikalske liv. Filmen var blevet borgerlig, borgerkabet havde anerkendt filmen og klasseskellene var langsomt på vej til at blive nedbrudt med de nye tider. Mange biografer blev ombygget til biografteatre, i ordets egentlige forstand, med prangende portaler, søjler, fornem bemaling og opsatser i tidens smag.

Med tonefilmen drejede »Helsingør teater« for evigt nøglen om for videre teaterdrift, som dog indtil da havde været en stadig, omend sjælden, del af den gamle bygnings virke. »Helsingør Folketeater« havde allerede mange år tidligere indstillet teaterdriften.

Tonefilmen kom til at betyde en revolution for filmen, ikke kun teknisk men også kunstnerisk. De raffinerede stumfilm fra 20'erne tonede hurtigt ud i stereotype lystspil, med amerikanske showfilm som forbillede. Med talefilmen mistede filmen sit internationale stumme sprog, og de stumme filmstjerner afløstes af en ny generation talende. 30'ernes film blev også en virkelighedsflugt. Hundreder tusinder nynnede med i biografernes mørke og glemte, at tilværelsen uden for var knap så enkel.

John Good – en gentleman fra Helsingør

Af Annette Aagaard Nielsen

I begyndelsen af 1800-tallet satte engelske købmænd deres præg på Øresundsbyen Helsingør. Een af dem var John Good, som ejede flere ejendomme. Nu er slægten uddød, men deres smukke huse er bevaret.

I år for 150 år siden, den 31. marts 1832, kunne man i Helsingørs Avis læse følgende bekendtgørelse:

1) Onsdagen d. 25de April først kommende om Formiddagen Kl. 9½ afholdes Auction i Gaarden i No. 44 i Søestrædet over Sølv, Meubler, Lærred, spundet Garn, Porcelain, Glas m.m. tilhørende Boet efter afg. Kjøbmand Good og forhen afg. Hustrue m.fl., hvorover trykte Fortegnelser kan erholdes to Dage forud hos Møller.

2) Tirsdagen d. 1. Maj førstkomende om Formiddagen Kl. 10 afholdes Auction paa Borsholmgaard i Tikiøb Sogn over afg. Kjøbmand John Good og forhen afdøde Hustrues fælleds Boes Effecter, bestaaende af en betydelig Deel Mahognie og andre Meubler, Sengeklæder, Teppener, Tapetjerier, Glas, Porcelain, 1 Kareth, 1 Vogn samt 9 Tdr. Rug, 15 Tdr. Byg, 20 Tdr. Havre m.m., hvorover trykte Fortegnelser kan erholdes to Dage forud hos Møller.

Flere auktioner bekendtgøres i løbet af foråret og sommeren. Daværende nr. 22, idag 72-74 i Stengade, hvor John Good havde sin forretning, og som på den tid be-

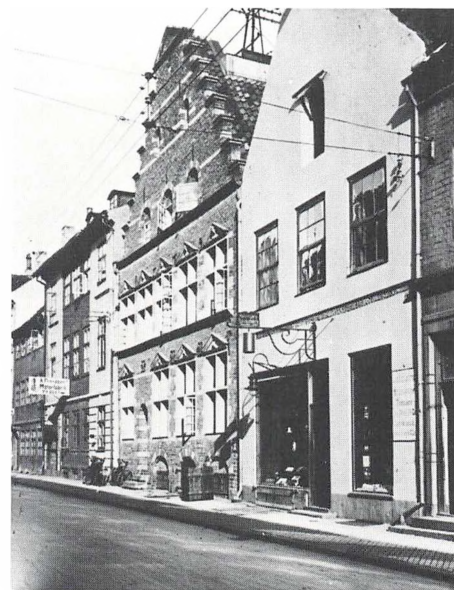
boedes af skomagermester Neujahr, sættes således også til auktion, og der er efter 2 auktioner budt 1100 Rbd., men da dette bud ikke bliver modtaget, må der en ny til. Det ses, at tiden ikke er gunstig for sælgeren. Også huset i Søstræde, det nuværende »Folkets Hus«, må igennem flere auktioner. Der bydes 2500 Rbd., men dette kan ikke engang dække prioriteten. Underhånden gives der overbud, og så går det til ny auktion »med deri værende Kirkestole og Prædikestol.« Denne bygning er nemlig den tidligere reformerte kirke, som byens engelske koloni havde indrettet til deres gudstjenester, hvortil de havde ansat deres egen præst. Men efter nogle stridigheder med denne om lønspørgsmål blev han sagt op og kirken solgt. John Good købte den, og efter hans død blev den til manges forargelse solgt til en mand, der indrettede den til dansebod.

Borsholmgård, hvor John Good boede på sine ældre dage, måtte igennem hele fem auktioner, før den skiftede ejer. Det fremhæves i alle bekendtgørelser, at hovedbygningen er indrettet til »en herska-

belig Familie«. Til gården hører 228 tdr. land, hvorpå vokser en del skov af eg og bøg. Der medfølger desuden tre huse. Det i 4. auktion gjorte bud på 5705 Rbd. sølv bliver ikke approberet, og det er heller ikke meget, når også besætning og avlsredskaber medfølger. Man kan sammenligne med det senere omtalte salg af Gurrehus for 9000 Rbd.

Som det fremgår, har denne købmand John Good ikke haft nogen mangel på jordisk gods, og det kan måske siges, at han døde i rette tid. De engelske skibsklarere og købmænd, som i slutningen af 1700-årene slog sig ned i Helsingør, havde, som hele landets handel iøvrigt, deres blomstringsperiode indtil krigen med England 1807 og statsbankerotten i 1813, hvorefter handelen langsomt sygnede hen, og mange udlændinge vendte hjem eller udvandrede til nye verdener. Ganske vist kom der, særligt i Helsingør, en ny opgangstid for skibsklarererne i 1820-erne, men nu forøgedes til gengæld antallet af disse, og allerede i 1830-erne blev det atter vanskeligt for

Stengade 72-74 (forh. 22), som bygningen så ud på John Goods tid. Bemærk de engelske skydevinduer. Er i 1932-36 ført tilbage til sin oprindelige skikkelse fra omkr. 1500.

John Good til højre med sin svoger Jacob Unger.

mange. De som overlevede, havde dog gode tider indtil sundtoldens ophør i 1857.

John Good blev født i Hull i England 1755 som ældste søn af en »wine-cooper«, en bødker, som lavede vintønder. Som cirka 20-årig bosatte han sig i Helsingør, hvor han efter nogle læreår oparbejdede en god forretning, som havde til huse i Stengade, nuværende nr. 72-74, »Dommergården«.

Han var ikke ret længe alene i sin udlændighed. I St. Olai Kirkes vielsesprotokol for 1743-1814 står der skrevet følgende: »Onsdagen den 8. April 1778 indgik i et kiærligt Ægteskab med hverandre den Velfornemme Unge Karl Sr. John Good og den Ærlige og Dydsiirede Jomfrue Marie Linton.«

Mary Linton var kommet til Helsingør med en anden engelsk købmand, William Caddey, og det menes, at hun har været hans husholderske. Hun var 10 år ældre end sin mand, men nåede dog at skænke ham seks børn: William Caddey, John Williamson, George, Caroline Mathilde, Mary Ann og

Daniel. I 1804, da John Good endnu kun var 49 år gammel, trak han sig tilbage fra sine forretninger og overlod til sin yngre bror Daniel at bestyre den. Han havde åbenbart fået mere lyst til landlivet, og da ejendommen »Gurrehus« ved guvernør David Browns død blev stillet til salg, købte han den.

Gurrehus var dengang ikke nogen særlig stor besiddelse, tilliggendet var på 66 tdr. land, men omgivelserne var meget smukke, og til ejendommen hørte også fiskeretten på Lille Gurre sø. Den hovedbygning, man ser idag, er en ombygning fra 1912 af en ældre bygning, opført af Fr. Tutein i 1883, så den har ikke noget at gøre med det Gurrehus, som John Good med familie beboede indtil 1828. Som man ser, er det en hyggelig, trelænget gård, træbeklædt og med stråtag. Billedet er fra omkring 1870, og da Edward Brown, David Browns søn, som købte sit barndomshjem tilbage af John Good, i et brev fortæller, at Gurrehus ved salget i 1837 har stået ham i 30.000 Rbd., må man formode, at der er sket udvidelser og forbed-

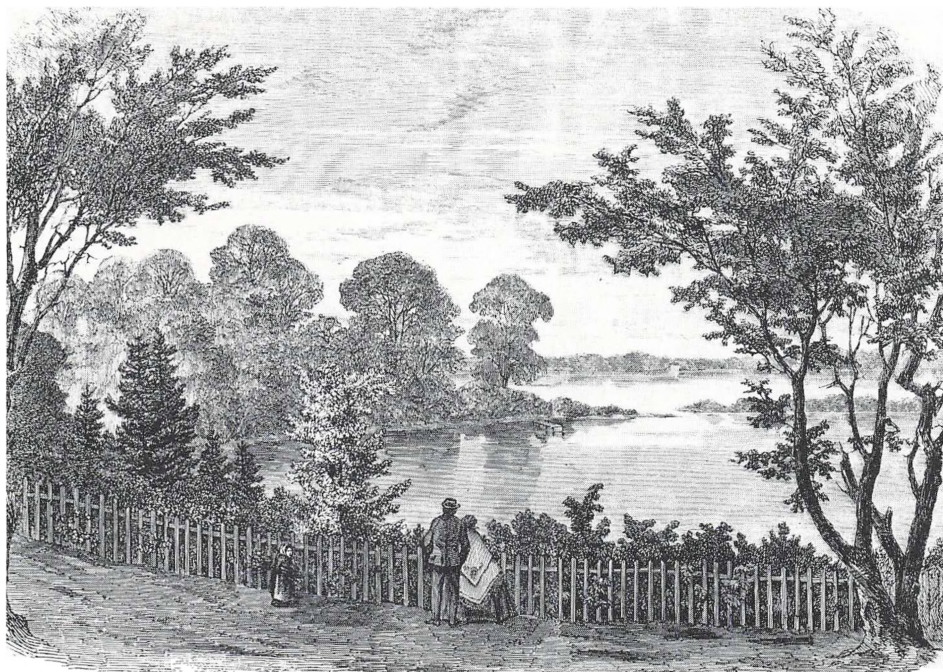
ringer gennem årene siden John Goods dage. Konsul Mac Gregor fik ejendommen billigt for 9000 Rbd., da Edward Brown havde mistet sine penge og udvandrede til Australien, hvorfor han var nødt til at sælge med stort tab.

Selvom landlivet havde sine tillokkelser, blev meget af vinteren dog nok tilbragt i Helsingør eller København. I hvert fald træffer vi John Good i Bredgade hos sønnen William Cadday Good, efter at han i 1811 er blevet enkemand. Datteren Mary Ann blev, som vi senere skal høre, sent gift, og boede sammen med faderen.

William, født 1779, havde også slået sig på handelen og klaret sig godt. Efter nogle års kompagniskab med faderen ledede han i København firmaet Good, Rainalds og Co. 1827 blev han imidlertid udnævnt til dansk konsul i Hull, hvor han forblev til sin død.

Blandt hans fem børn er der særlig to, der har interesse i denne historie, sønnen Clements og datteren Eunice. Eunice har i nogle barndomserindringer beskrevet forskellige oplevelser fra sommerophold hos »Grand Papa« på Gurrehus, som giver et morsomt indtryk af John Good selv og forholdene på Gurrehus på den tid.

Der fortælles bl.a. om et faktotum, kusken »Gamle Lars«, der med tiden blev meget døv. »Alle i omegnen kendte den holstenske vogn, en lang, smal vogn, med 3, 4 eller 5 sæder bag hinanden, hængt op i læderremme. Min bedstefar og tante (Mary Ann) skulle engang køre ind til Helsingør fra Gurre, og da de kun var de to, blev bagsæderne taget af, så der kun var et sæde til kusken og et bagved til dem. Min bedstefar var en meget stor og kraftig mand, som optog en stor del af sædet, og netop som de drejede ud på landevejen, strakte han sig bagud i sædet, hvorpå dette vippede bagover, så både hans og

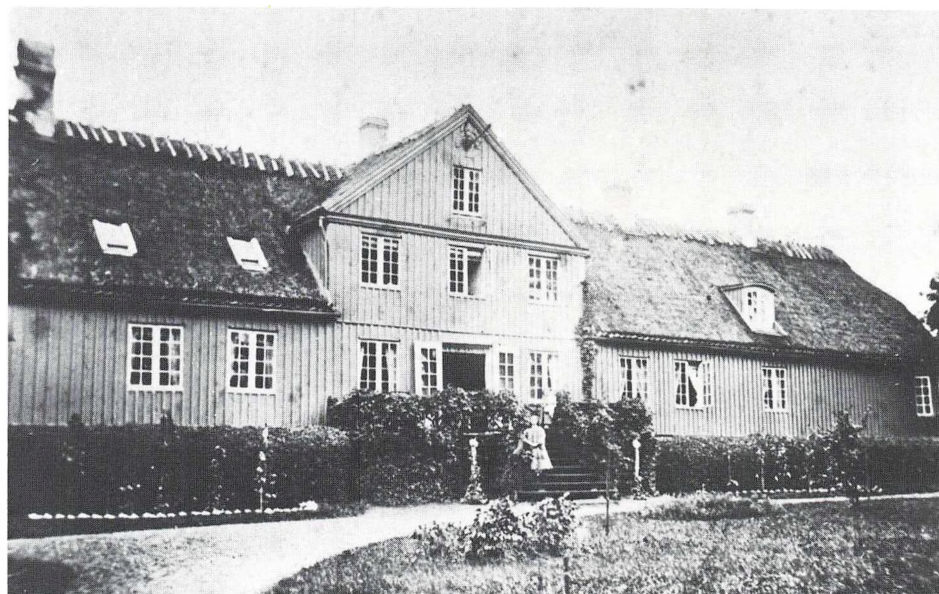
Udsigt over Gurre sø, tegnet af Clements Good.

tantes ben stak lige op i luften og deres hoveder lå på vognbunden bag sædet. De prøvede på at nå kusken med deres fødder, men kunne ikke, og forgæves råbte de på ham, men da han jo var gamle Lars og så døv som en dørstolpe, hørte han ingenting. Min tante regnede allerede med, at de måtte køre gennem Helsingør med benene i vejret, da gamle Lars heldigvis vendte sig for at spørge, om han eller Grand Papa skulle betale ved Svingelport. »Jesus, sikken et syn«, råbte han og stoppede hestene. Et andet køretøj med nogle mænd kom til, og med forenede kræfter fik de halet dem op – ikke noget let arbejde!«

Eunice beretter videre om en besøgende på Gurrehus, A. Andersen Feldborg, forfatteren til den engelske Danmarksbeskrivelse »Denmark Delineated«. Børnene kunne ikke lide ham, og en dag, da han kom ind i vognskuret, låste de ham inde der, hvor han måtte blive, indtil han blev savnet ved middagsmåltidet. Børnene fik naturligvis stuearrest, men stakkels Feldborg var blevet så rystet, at

han rejste straks næste morgen. Han var dog ikke mere stødt over den behandling, han havde fået, end at han i sin bog skriver: »Ved den sydlige del af Gurre sø besidder en værdig gammel engelsk gentleman, John Good Esc. et komfortabelt hus med dejlige haver, buskadser og plæner. Her tilbringer han en velfortjent livsaften i selskab med en elskelig og dygtig

Gurrehus set fra haven ca. 1870.

datter (Mary Ann), tilsyneladende med ligeså lidenskabelig en kærlighed til Gurre, som kong Valdemar følte. I omegnen tilbringer mange af Helsingørs indbyggere sommeren, og nogle af de engelske købmænd har villaer, blandt hvilke »Fairy-Hill«, konsul Fenwicks ejendom, ligner et lille komfortabelt engelsk landsted.«

Eunice's bror Clements, f. 1810, en ivrig deltager i spilopperne på Gurrehus, blev som voksen sin fars efterfølger som dansk konsul i Hull. Han har åbenbart været en dygtig, respekteret og afholdt mand, hos hvem også familien søger råd og støtte i vanskeligheder. Desuden har han haft kunstneriske evner, der foreligger mange digte og tegninger fra hans hånd, bl.a. den her viste skitse fra Gurre sø. Han førte en vidtstrakt korrespondance med familie og venner. Da John Good i 1828 har solgt Gurrehus til Edward Brown, hvis barn-domshjem det var, skriver han lidt sørgmodigt til Clements fra Borsholmgaard, hvor han er flyttet hen:

Min kære Clements. Siden du forlod os har jeg hovedsagelig været nedtrykt, til tider hypokonder, jeg er så svingende i humør, ofte

Mary Ann Norrie, f. Good. 1787-1855.

fordi jeg savner, hvad jeg ifølge min tidligere stilling nu burde være vel forsynet med. Bygningen her er endnu ikke færdig, i løbet af 14 dage håber jeg, at den vil være det. Det har også forvoldt mig ærgrelser, som jeg ikke er i stand til at bære med den tålmodighed, som jeg burde. Din onkel George's situation øger også mine bekymringer, det går ham ikke så godt, som jeg kunne ønske, og det står ikke i min magt at hjælpe ham. Jeg frygter, William vil give ham mange besværligheder, han er ikke fri for at være noget ustadig. – Jeg er, min kære dreng, din altid hengivne Bedstefader..«

I 1830 får datteren Mary Ann, som har været faderens trøst og støtte, et ægteskabstilbud fra en anden engelsk forretningsmand,

Gordon Norrie, som er enkemand med flere børn. I den anledning skriver John Good til Clements:

»Min kære Clements. Jeg har aldrig været glad for at skrive breve, der ikke krævede nogen særskilt anledning, og naturligvis endnu mindre nu... Jeg er veltilfreds med din tantes udsigter, det har ofte bekymret mig, at hun ikke var forsørget. Tilbudet var uventet, men lettede mig meget. Hun lod til at synes godt om det, men ville ikke indvillige, med mindre jeg ville bo hos dem resten af mine dage. Tanken om at lade mig alene, som det var, kunne hun ikke bære. Mr. Norrie støttede hende i at overtale mig, så jeg mente, det var min pligt i sådan en situation. Mr. Norrie har en god, lukrativ forretning, passer den godt og er anset af sine kunder, meget omhyggelig og arbejdsom, tjener penge og bruger dem fornuftigt. Jeg er vis på, at han er kommet over sine vanskeligheder og er i fremgang. Min flytning dertil har sine besværligheder, jeg ville ønske, at jeg med fordel kunne være blevet her, indtil jeg kunne sælge uden et ruinerende

Gordon Norrie. 1790-1874.

tab, men for Mary Anns skyld gav jeg efter. Jeg ville ønske, Carolines stilling var lige så god, som hendes søsters efter alt at dømmes vil blive. Det værste, og hvad der bekymrer mig mest, er at jeg ikke er i stand til at give hende et ordentligt understyr og ikke kan leve op til, hvad der er min pligt. Det er meget ubehageligt, da jeg ikke godt kan lade ham det vide, og det er hårdt for hende, da alle de andre har haft det så godt i den henseende.«

John Good boede hos Mary Ann og Norrie til sin død 1832, men beholdt dog, som auktionerne viser, Borsholmgård og sine byejendomme. Om hans død skriver Edward Brown til Clements 24.3.1832:

»Din gode bedstefars død må have chokeret jer alle meget, skønt jeg tror, det var en fuldstændig naturlig svækkelse – han gik ud som en lampe, der mangler olie, men det må være en trøst for jer alle at vide, at hans minde er respekteret og han selv savnet.«

John Good blev begravet på Tikøb kirkegård, hvor en marmorsten blev rejst med indskriften: »Til Erindring om John Good, Kjøbmand i Helsingør, født i Hull i England, død den 9. februar 1832 i en Alder af 76 Aar, og om Hans Hustru Mary, født Linton, død paa Gurre den 2. Marts 1811 i sit 65de Aar.« Da Clements i 1890 besøger kirkegården, finder han til sin forbavselse og skuffelse pladsen ryddet og stenen væk. Han ville gerne have betalt for at få graven bevaret, hvis han havde været klar over den danske skik at sløjfe en grav, hvis der ikke bliver betalt en årlig afgift.

Slægten Good er uddød i Danmark, og i Helsingør er også kun minderne tilbage om den tid, da de engelske købmænd satte deres præg på byen, men deres smukke huse er heldigvis bevaret for eftertiden.

Helsingør-Helsingborg-overfarten i 1930'erne

Af Ronald Larsen

En beretning om livet på datidens sejlene hovedvej – færgerne mellem Danmark og Sverige. Snapsen var billig, og blev indtaget i store mængder.

Lidt om i dag, men mest om årene fra midt i trediveerne og op til 2. Verdenskrig og Danmarks besættelse.

I dag sejles Øresunds vand tyndt af en stribe af færger mellem Hel-

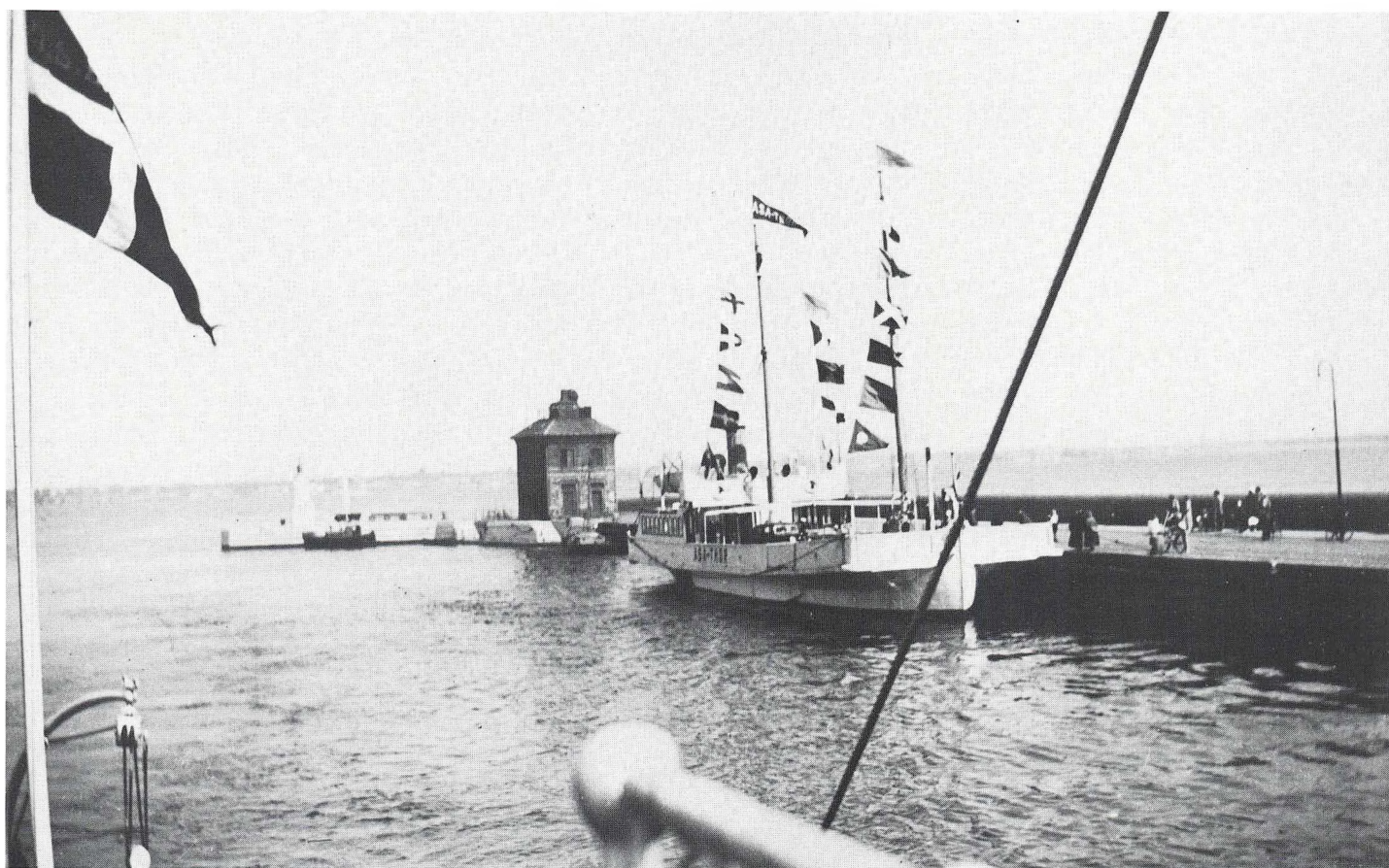
singør og Helsingborg og ikke alene af Statsbanernes færger, men også af private rederier med store bilfærger og af de små såkaldte Sundbusser.

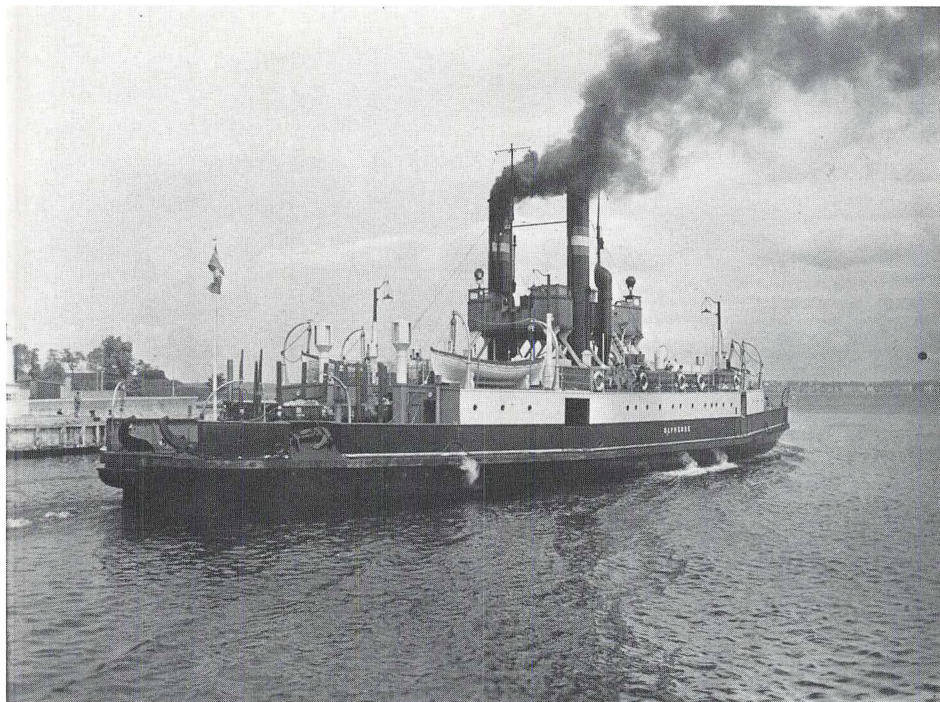
Der er travlhed på havneplad-

sen, flittige rangerlokomotiver trækker jernbanevogne i land og skubber andre togstammer ombord. Passagerer myldrer i land og andre går over landgangen ombord på færgen. Biler kører i land og andre biler holder i rækker og venter på signalet om at kunne køre ind gennem færgens store port.

Millioner af mennesker tager over sundet, de fleste kun for en kort halvdagstur for at udnytte de fordelagtige toldfrie færgespriser på øl og spiritus og for at kunne hjemføre 2 x 20 cigaretter til under halv pris af, hvad de koster i land, men også for at gøre fordelagtige indkøb i nabolandet, hvor flere varegrupper tilbydes billigere end hjemme. I lange perioder har kød, smør, margarine og forskellige kolonialvarer været billigere i Danmark end i Sverige, mens Sverige har kunnet tilbyde visse beklædningsgenstande til mere fordelagtige priser end herhjemme og på den måde er en lille fornøjelig udflugt

Asa-Thor ved kajen i Statshavnen, hvor Sundbusserne i dag holder til.

S/F Helsingborg blev senere flyttet til en anden overfart og fik dampmaskinen ombygget med motor samt nyt navn: Glyngøre.

gjort gratis eller i hvert fald billig på grund af besparelserne ved indkøbene. Svenskerne har altid været de flittigste til at benytte færgerne, men efter at den svenske krone er blevet devalueret er antallet af svenske rejsende faldet. Fordelene er ikke så store mere. Fra dansk side udgør pensionisterne et ikke uvæsentlig antal af de rejsende, de har tiden til det og de for de flestes vedkommende ret beskedne pensioner, slår bedre til og rækker længere i færgerestauranterne end i restauranter i land, hvor store afgifter og høj moms har gjort det dyrt at besøge en bodega eller restaurant.

Udover pensionisterne er der naturligvis et stort antal turister og forretningsrejsende, der for at besøge Sverige, Norge eller Finland, må over Øresund, hvis de ønsker så kort en del af rejsen til søs som muligt.

I denne artikel vil jeg mest nævne tal fra D.S.B. færgerne, for det var på disse, jeg som ganske ung tjener oplevede så meget.

I vore dage overfører Statsbanerne mere end 8 millioner passagerer og ca. 70.000 biler foruden et stort antal jernbanevogne. Der sejles dagligt med 4-6 færger alt efter årstider, højtider og ferieperioder. I højsæsonen har færgerestauranterne ca. 450 ansatte og udenfor sæsonen ca. 350 ansatte. Det er mange gange flere, end der var ansat i den periode, jeg nu vil fortælle om, nemlig årene 1935 til besættelsen 1940. Der er jo sket uendelig meget fra dengang og til i dag, hvor turisme er blevet en vældig industri og indtjeningskilde for en lang række erhverv og har sat sit præg på næsten alle landes valutabalancer.

I årene op til 2. verdenskrig var en udenlandsrejse ikke en så naturlig og selvfølgelig ting som i dag. Charterrejser med fly kendtes ikke, en udenlandsrejse blev for det meste individuelt arrangeret af et rejsebureau og havde en pris, den jævne mand ikke kunne betale. Går vi tilbage til tyverne var en

længere udenlandsrejse lidt af en sensation og forbeholdt de velhavende og når provinsbyens mator drog afsted på en sådan tur, blev det omtalt i den lokale avis.

Sidst i trediverne arrangerede en del turistvognmænd busrejser til ikke alt for fjerne rejsemål i udlandet og en sådan rejse kunne gøres væsentlig billigere end den individuelle rejse, man bestilte gennem et rejsebureau og som næsten altid var en togrejse. Busrejserne gjorde det muligt for en langt større del af befolkningen at komme til udlandet end tidligere, men for de dårligst stillede var det stadig ikke muligt.

Hvormeget en rejse til udlandet betød og blev vurderet af det jævne menneske dengang, illustreres måske allerbedst af en episode, der fandt sted i mit barndomshjem, da jeg var omkring 10-12 år. Min mor sad sammen med sin kusine og drak kaffe. Min mor var sur, hun syntes ikke, at min far værdsatte hendes arbejde i deres forretning nok og beklagede sig over, at han aldrig roste hende.

Kusinen var helt uenig med hende og udbrød: »Agathe«, sådan hed min mor, »du har ikke noget at beklage dig over, du har været i udlandet to gange«. Den sad, og min fars manglende anerkendelse blev ikke nævnt mere den dag.

Jeg husker også tydeligt en af min barndoms største skuffelser i forbindelse med en udlandsrejse jeg ikke kom med på. Jeg havde en meget god skolekammerat, i hvis hjem jeg ofte kom, og tit var jeg om søndagen på biltur med familien. Min kammerats far havde en bil, og det var slet ikke så almindeligt dengang, han var »selvejer« kaldte man det.

En sommerdag var jeg inviteret med på tur, men måtte ikke komme med, fordi vi havde familiebesøg fra Jylland, og min mor syntes, at jeg så måtte være hjemme, når

Helsingør banegård fotograferet i trediverne.

familien fra Jylland og som vi kun så een gang om året, var på besøg.

Da jeg senere hørte, at turen jeg ikke kom med på, var gået til Helsingborg, ja, da græd jeg. Tænk at jeg var gået glip af en udenlandsrejse. Vi boede i Roskilde, så det var jo ikke nogen særlig lang tur, men det var en tur til udlandet.

Men tilbage til Helsingør-Helsingborg overfarten i gamle dage.

Overfarten i trediverne

Der sejlede om vinteren to færger, væsentlig mindre end de færger vi kender i dag. De var begge jernbanefærger med begrænset plads til biler, og der var slet ikke de hyppige afgang, der er i dag. Færgerne havde kun to saloner under dæk med ca. 50 pladser i hver salon. Den ene forbeholdt passagerer, der havde købt billet til 1. klasse, men det blev nu ikke administreret

så strengt. De daglige rejsende, der havde deres arbejde i den modsatte sundby, gik altid ned i 1. klasse og der fik de næsten altid lov at være.

Kun når en bestemt meget sam-

vittighedsfuld og nidkær billettør havde tjeneste, måtte de rejsende, der ikke havde 1. classes billet, enten købe en tillægsbillet eller forlade salonen.

Udover de to saloner var der

Stationspladsen har skiftet noget karakter i de senere år med lukkede gangbroer til fodgængerne.

Sundkroen i sin oprindelige skikkelse før ombygningen.

kun pladser på »vingerne« som var to dæk hævet over vogndækket, helt åbne uden tag, og løb langs begge sider af færgen i næsten hele dens længde. Vingernes bredde har vel været 4-5 m.

Der oppe var dejligt en fin sommerdag og med en pragtfuld udsigt. Man sejlede tæt forbi Kronborg, et altid fascinerende syn, lystsejlere med hvide sejl lyste op på Sundet, der var Ålborg- og Århusbådene, som ruteflyene helt konkurrerede ud, der var en livlig trafik af fragtskibe i alle størrelser. Ofte var man tæt på de store krydstogtlinere med al deres elegance og luksus, som kom langvejs fra, på vej til eller fra København. Fremmede landes store, dystre og frygtindgydende krigsskibe skulle jo for det meste ned gennem Øresund for et flådebesøg i København, dengang som i dag.

Men på grund af vort klima, var det jo kun få dage om året at pas-

sagererne kunne få denne skønne oplevelse. Regnvejrsdage, efterår og vinter måtte man ned under dæk og der var ingen udsigt.

Klods Hans var banebrydende

I år 1935 indsatte man en nybygget bilfærge M/F Kronborg. Det var den første færge med saloner over dæk og her kunne man året rundt nyde udsigten og betragte den livlige trafik på Sundet. Den var lidt af en sensation. Den blev meget populær, selv om den ikke var smuk eller strømlinet, tværtimod, den var uskøn og klodset at se på og fik da også hurtigt kælenavnet Klods Hans. Der skulle ikke meget bølgegang eller strøm til før Klods Hans rullede og gyngede fra side til side og det er jo ikke de flestes livret.

På grund af brobyggerierne over Lillebælt og Storstrømmen, har man nok været lidt tilbageholden-

de med at lade færger til Helsingør-Helsingborg bygge. På grund af broerne, blev der jo færger tilovers fra disse overfarter og disse færger havde den rigtige størrelse og passede i færgelejerne, så de kunne uden ombygning indsættes mellem Helsingør og Helsingborg. Det var nok derfor, at man længe end man ellers ville have gjort, sejlede med en gammel hjulfærge, dampdrevet og forlængst forældet. Den bar navnet S/F Kronprinsesse Louise. Salonerne var præget og dekoreret efter fortidens smag, plys og klunker og borde med løvefødder, men den var særdeles behagelig at sejle med, næsten lydløs og uden de rystelser og vibrationer, der er i de fleste motordrevne færger. Men kun i godt vejr. Var der bølgegang og det ene skovlhjul kom over vandet når færgen rullede, så fik hjulet en gevaldig fart på og færgen rystede fra for til agter. Det var jo også for dyrt at sejle med damp og så snart der blev en

færge ledig fra Lillebælt, blev den taget ud af driften. Men hyggelig var den nu.

Færgerne havde dengang ikke den maskinkraft de har i dag og derfor måtte Statsbanerne have en isbryder til assistance, hvis Sundet skulle lukkes af is. Isbryderen, der hed Mjølner, var også et gammelt dampskib, men den gjorde sin gavn og jeg oplevede mange gange, at den fik færgerne fri, når de sad fast i isen. Blev der for alvor isvanskeligheder, så færgerne ikke kunne sejle, måtte Mjølner klare overfarten alene og så kunne der ikke overføres jernbanevogne eller biler.

Under normale vejrforhold varede overfarten godt 20 minutter, men jeg har oplevet at gå ud af Helsingør havn ombord på Mjølner og 36 timer senere måtte gå ind i Helsingør havn i stedet for Helsingborg. Isen var metertyk og det kunne selv Mjølner ikke klare. Der skulle være store mængder af proviant ombord, da man i en isvinter ikke kendte tidspunktet hvor man nåede i havn.

De vældige isskruninger imponerede og overvældede, og skønt så det ud, når solen en klar frostdag fik den snehvide is til at lyse og glimre, som var den belagt med diamanter.

Betagende var det også, når den lille isbryder, ofte efter flere timers kamp besejrede den vældige, barske natur.

D.S.B. havde dengang kun een konkurrent, nemlig bilfærgerne Asa Thor, ejet af et privat rederi. Den var ikke stor, men meget populær. Hvis en bilist kom for sent og færgen kun var een eller to meter fra kaj, så bakkede den tilbage og tog bilisten med.

Det måtte Statsbanernes kaptajner ikke gøre. Var der slået afgang, skulle der sejles videre. Asa Thor var vist i høj grad en torn i øjet hos D.S.B. Den lagde til der hvor Sundbusserne nu har kajplads.

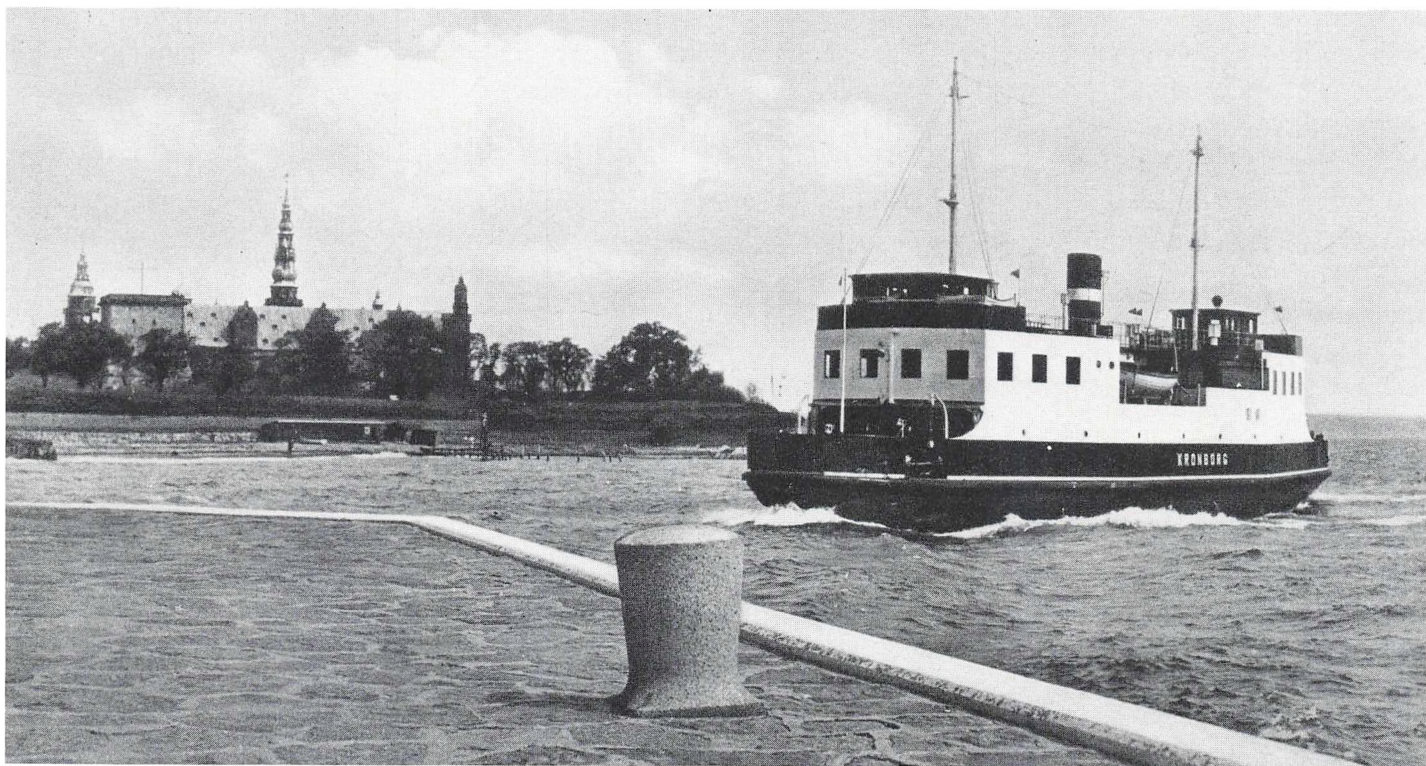
Motbok og Systembolag

I trediverne var de fleste rejsende lokale svenskere. Der var flere

grunde til, at de i et stort antal tog med færgen. Sverige havde dengang nogle meget strenge regler for spiritussalg, både i statens udsalgssteder, »Spritbolaget«, og på restauranterne. Private vinhandlere kendtes ikke og findes heller ikke i dag. Vin og spiritus var rationeret i månedlige rationer.

Det er klart, at færgernes restauranter tiltrak et stort svensk publikum. Her kunne man, uden at skulle spise, købe stærkt øl, hvilket ikke fandtes i Sverige, og en hvilken som helst spiritus, men det var mest snaps, der blev forlangt og det var ikke de små »smagsprøver« på 2 cl man får på en restaurant i dag, nej, det var en snaps på 5 cl og cognac, whisky, gin og lign. var på 3 cl. Trods størrelsen var prisen lav. Snaps kostede 55 øre pr. glas, alm. cognac 85 øre og en lidt finere cognac 1,00 kr. Whisky og gin 1,00 kr. Foruden det billige og frie øl og spiritus, var der flere grunde til at svenskerne var flittige gæster. Almindelige ci-

M/F Kronborg med kælenavnet Klods Hans.

garetter som Cecil, North State og de tyrkiske cigaretter, som mange røg dengang, f.eks. Adamas, kostede 4 øre pr. stk. i Danmark, medens de i Sverige kostede 10 sv. øre. Kursen for svenske kroner lå i flere år meget stabilt, 100,00 svenske kroner kostede 115,00 danske kroner, så i Sverige var cigaretterne næsten tre gange så dyre som i Danmark. Svenskerne måtte indføre 50 cigaretter pr. voksen person.

Der var endnu en grund til, at især den svenske ungdom tog med færgerne til Danmark. Restaurationslivet var langt friere i Danmark end i Sverige. Danserestauranterne i Helsingør var befolket af unge svenskere af begge køn, her kunne man få en aften ud af det langt billigere end i Sverige, fordi man kunne købe øl og spiritus uden at skulle købe mad.

Prostitution var både i Danmark og Sverige forbudt og strafbart, men blev strengere bedømt i Sverige. Derfor var der med aftenfærgerne daglig et antal unge piger, af de ikke helt artige, der på de helsingørske restauranter traf deres aftaler med de unge og ældre svenske mænd og tog så med sidste færge hjem for at afslutte aftenen. Parret gik altid hver for sig over landgangen for at politiet, der altid var til stede, ikke skulle fatte mistanke. Vi havde strenge instrukser om, at vi ikke måtte servere for berusede personer, men derfor var der alligevel mange meget fulde rejsende med de sene færges. Mange havde svært ved at finde færgerne og gå ombord. Derfor var der altid rigeligt af dansk politi på havnepladsen ved de sene afgang, der sørgede for at disse kom ombord og blev sendt tilbage til hjemlandet. Mange var, i den løftede stemning, ikke så interesseret i at forlade »det forjættede land«, hvor spiritussen var fri, men en politihund hjalp ofte til med at få op-

stemte svenskere meget hurtigt ombord. Det gav en politimand, der havde en schæferhund, et problem. Hunden havde som alle hunde en skarp høresans og fik den opfattelse, at alle der talte svensk skulle jages. Når politimanden med sin hund patruljerede på Helsingørs hovedgade en fredelig eftermiddag og hunden hørte svensk, rejste den børster, knurrede og snappede efter de intetanende svenskere, der bare var på indkøb i Helsingør, så han måtte indskrænke hundens arbejde til havnepladsen om aftenen.

Den billige snaps

Færgernes officerer og mandskab kunne hver måned købe et beskedent antal flasker spiritus til indkøbspris, og det svarede til at en 5 cl snaps stod dem i 25 øre. Indkøbspris for en hel flaske rød Ålborg på udførsel var 1,33 kr. Billettørerne var dengang ikke, som nu matroser, men togbetjente og de havde ret til, når de var i funktion, at købe en snaps også til 25 øre, men kunne ikke købe hele flasker, da de ikke hørte til færgens faste besætning. Også de svenske toldere kunne gå ombord og købe sig en 25 øres snaps, men den skulle drikkes ombord og måtte ikke tages med i land. Vi havde hver dag sidst på formiddagen en pudsig oplevelse. En overordnet toldembedsmand kom ombord og bestilte sin snaps og betalte 25 øre. Så tømte han glasset i et drag, men beholdt snappen i munden, skyndte sig over landgangen og ind i frokost-stuen og først her sank han den dejlige drik og gik så ombord i madpakken.

Min allerførste dag som tjener på færgen og min allerførste gæst, gav mig et mindre chok. En ikke særlig ung dame kom ned i salonen og så sig omkring med et bekymret ansigtsudtryk. »Er inte Ronald

her«, spurgte hun. Nu er mit fornavn jo ikke så almindeligt, jeg så forvirret på hende, for hvorfra vidste hun at jeg skulle starte her. »Jeg hedder Ronald«, sagde jeg. »Næ, inte du, men den rigtige Ronald«, svarede hun. I det samme kom min kollega, tjener Olsen, der også hed Ronald til fornavn, hvilket jeg ikke vidste. Damen lyste op som en sol, hun plejede hos Olsen at få en øl og en snaps på kredit og så låne 2,00 kr. til et restaurationsbesøg i Helsingør. Hun kom tilbage med sidste færge, betalte sit lån tilbage fik igen en øl og en snaps og gjorde rent bord med Ronald Olsen. Hun må have lavet en lille forretning i Helsingør.

Min stilling som tjener på færgen blev afbrudt af militærtjeneste og et efterfølgende job på et stort hotel i Jylland, men i 1937 vendte jeg tilbage. Da var Sundkroen året før blevet åbnet, indrettet i den kongelige ventesal, der havde enestående smukke egetræspaneler, et smukt loft med billedskæreri og fornemme fyldingsdøre. Den blev lige fra starten en meget søgt og populær spiserestaurant. En senere omlægning af jernbanesporene bevirkede, at lokalet måtte gøres mindre og en ombygning finde sted og de udskårne paneler og loftet måtte fjernes, så det blev ikke muligt at bevare det originale smukke interiør den kongelige ventesal havde, men den fik et mere moderne udseende.

Det skal her bemærkes, at det kun er udseendet, der er ændret. Restaurantens standard og klasse er i dag, som dengang stadig høj.

Priser og lønninger

Jeg skal her nævne lidt om priser og lønninger fra den tid. Udover de allerede nævnte priser på spiritus kan tilføjes, at en pilsner kostede 40 øre, en vand 25 øre, 1/2 fl. champagne 10,00 kr. Der var intet

Nutidens moderne færger på H-H-overfarten. Her er det Holger Danske.

salg af bordvine, da man ikke kunne få varm mad ombord, bortset fra ristet skinke med 2 spejlæg til kr. 1,75. Der var intet køkken, kabys, som det hedder på et skib. Skinke og spejlæg blev tilberedt på et primusapparat og salget af demne ret var beskedent. Derimod blev der solgt meget smørrebrød, som blev smurt ombord i et smalt, snævert rum, betegnet et stirrids.

Priserne på smørrebrød lyder i dag i vore ører helt usandsynlig lave, her er et par eksempler:

Smørrebrød med

servelatpølse	kr. 0,15
kødpølse	» 0,15
spegepølse	» 0,25
rullepølse	» 0,25
flæsksteg & surt	» 0,35
kalvesteg & agurk	» 0,45
roastbeef & løg	» 0,45
røget ål	» 0,55
fersk røget laks	» 0,55
ost fra 0,25 til	» 0,45

Lønninger dengang set med vore øjne i dag synes at være småpenge

Køkkenchef	ca. kr. 350,00
Kok	» » 275,00
Rengøringspersonale	
	» » 175,00
Inspektør	» » 350,00

Tjenere havde det lønmæssigt langt bedre, for drikkepenge var ikke indbefattet i priserne, gæsterne lagde selv disse oveni regningsbeløbet og vi havde sjældent under 500,00 kr. pr. måned og enkelte måneder langt mere. Den høje indtjening skyldtes bl.a. kursdifferencen på danske og svenske kroner. Ofte betalte en svensk gæst for en øl, der kostede 40 danske ører med en svensk 50 øre, det gav godt 17 øre i drikkepenge til tjeneren og da normal betjeningsafgift var 15%, altså 6 øre, så fik vi mange gange op til næsten tre gange det normale.

Lønniveauet for restaurationspersonale, bortset fra tjenerne, var vel lidt over, hvad handelsfagene betalte, nærmest på linie med godt lønnede håndværkssvende. Handelskommislønnen lå omkring 200,00 pr. måned, håndværkssvende på omkring 70,00 pr. md. Tjenerne på færgerne lå en del over hvad kolleger tjente i land, det skyldtes de mange småekspeditioner, der normalt gav over 15% og så ikke mindst kursdifferencen.

Ringest stillet var en arbejdsmand på timeløn, hans ugeløn var

48,00 kroner.

Det må oplyses, at vor arbejdstid var meget længere end både håndværkernes og handelsmedhjælpernes. Vi havde i lang tid ingen aftale i vor overenskomst om hvor mange timer vi måtte arbejde om ugen, og der var ikke garanteret os nogen mindsteløn, det kom først lidt senere.

Færgerne har i dag alle cafeteria og kiosker og nogle desuden en restaurant, hvor der serveres hele menuer, vine og hvad der nu hører til et godt måltid.

I min tid var der ingen kiosker, tobakssalget foregik fra et skab i salonen og tjeneren stod for salget. I dag gøres langt den største del af omsætningen i kioskerne, der har et stort udvalg af tobaksvarer, chokolade, bolcher, parfume, souvenirs og flere andre varer. Restaurantomsætningen er småpenge sammenlignet med kioskerens salg.

Den bratte afslutning

Anden verdenskrigs udbrud satte en stopper for den livlige trafik og det glade liv ombord, og med den tyske besættelse 9. april 1940 gik alt i stå. Mørklægning, rationeringer, opklodsede biler og mange andre restriktioner og overordnede foranstaltninger gjorde tilværelsen besværlig, umuligt at rejse udenlands og vanskeligt at færdes indenlands. Land og by, ja, hele Danmark blev trist og mørkt.

Besættelsen kom som lyn fra en klar himmel og gav os alle et chok, vi følte os utrygge, kunne ikke planlægge vor fremtid, følte os stoppet og stækket og kunne slet ikke danne os nogen mening om, hvor længe det hele ville vare.

Godt, at vi ikke vidste hvilke tider vi gik i møde, og hvor mange uhyggelige oplevelser vi skulle få. Et var helt klart, det var nødvendigt at søge andre græsgange.

Stokken i Hornbæk var byens sladrebank

Af Karl Rønne

Bænkeanlægget var nært forbundet med fiskerlejet og blev et yndet motiv for mange kendte malere.

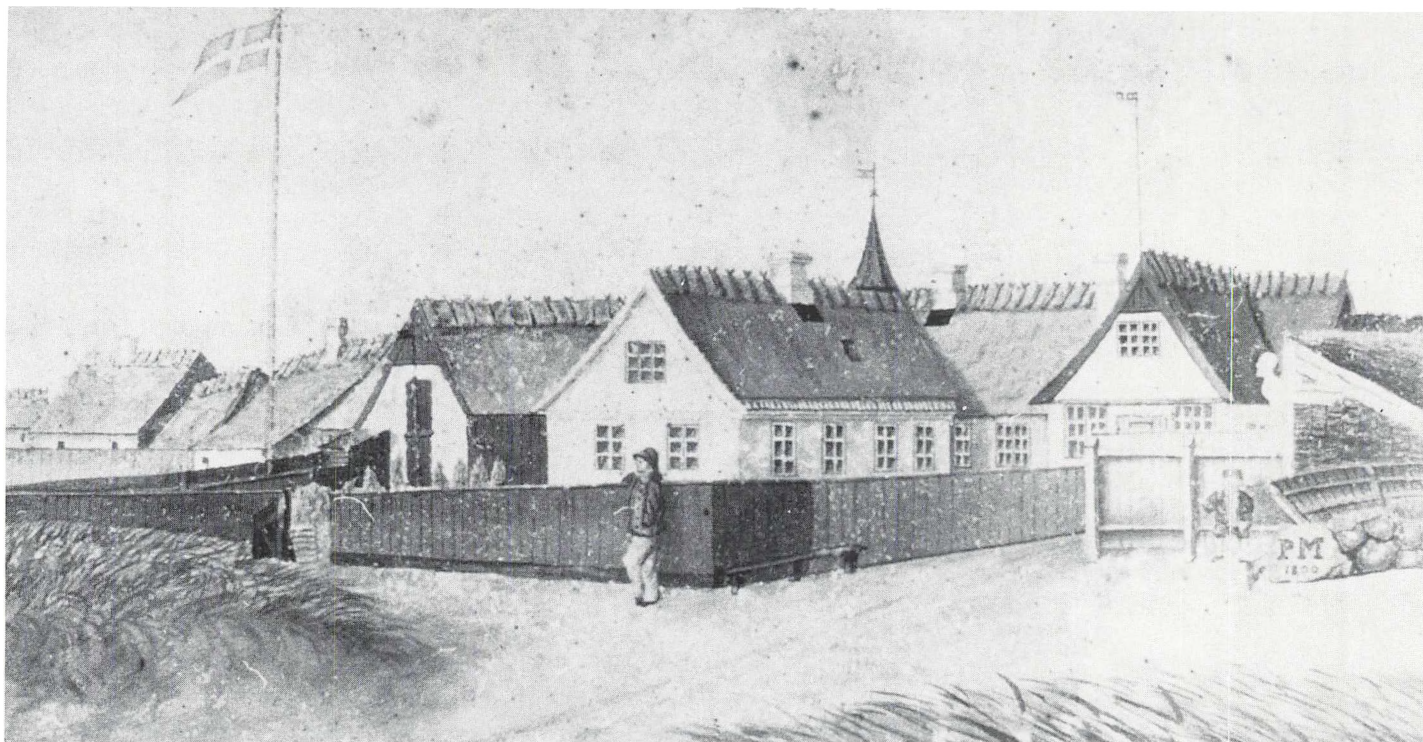
Før aviserne og andre mediers udbredelse skete nyhedsformidlingen stort set ved mund- til øremetoden, som især benyttedes ved såkaldte »sladrebænke« rundt om i lokalområderne. I Gilleleje samledes fiskerne ved »den grønne bänk«, og i Hornbæk var det daglige mødested »Stokken«, et bænkeanlæg ved et plankeværk med en

indsamlingsbøsse, som kaldtes kirkenes blok. Stokken kan følges flere hundrede år tilbage, den blev et yndet motiv for kunstnerne, som har gjort den uforglemmelig.

Ældst ses den på en tegning signeret P M 1800 af Sømands Hvile, huset lige over for kroen. Den ukendte kunstner kan muligvis være Peder Mogensen, der netop om-

kring 1800 var kromand i Hornbæk. Her ses Stokken helt til højre i billedet nede fra strandsiden. Et plankeværk går fra en udbygning – måske kroens keglebane – frit ud over vejen. En bänk langs plankeværket og en anden, der skimtes langs et hældende stakit, danner tilsammen den hjørnebänk, som kendes fra andre senere Stokkebilleder bl.a. Krøyers fra 1875. Også den højt svævende buste af en mand genkendes fra senere billeder. På C. Neumanns tegning i Illustreret Tidende 1862 »En aftenstund i Hornbæk« ser man Stokken bagfra oppe fra Krovejen, som Havnevej dengang hed, og man finder her en hjørnebänk bag plankeværket ganske tilsvarende strandsidens. Her kunne man altså finde læ i blæsevejr og alligevel holde udkik med søen ved at stå op på bænken. På denne side af plankeværket ser man under en tavle med billedet af Hornbæk kirke den blok med lås for, hvori fiskerne lagde gaver til kirken, »når Gud velsignede garnene for dem«, som Tikøbpræsten skriver. På udbyg-

Sømands Hvile med Stokken. På stenen ved stokken står 1800 PM. Måske var det kromanden Peter Mogensen.

»Stokken« ved kroen, en bänk i vinkelform, var fiskernes faste samlingssted. Stokken var prydet med ilanddrevne skibsnavneskilte og galionsfigurer.

ningens gavl er ophængt nogle ilanddrevne skibsnavneskilte. Også mandsbusten er vel en gallionsfigur fra et forlist skib. Navnepladen S. Pedro anser C. Neumann for navnet på mandshovedet, og han gisner på, at det skal have sin oprindelse helt tilbage i den katolske tid, da st. Peder var fiskernes skytshelgen. Også skibsnavnet HAABET kan læses på Neumanns billede. På A. P. Madsens Stokkebillede – måske fra 1877, da han besøgte Hornbæk som tegner for Nationalmuseet – ses Stokken, så også bænken på bagsiden af plankværket anes. Blandt skibsnavneskiltene ses ikke mere S. Pedro, der kan læses AKENDINA og WJEDERVANK. Disse navne kan føres tilbage til en stranding den 20. april 1856 beskrevet udførligt i Peter Andersens (Store Bjørns) dagbog 1855-61. Han omtaler en hollandsk kuf Arendina af Villenvark på vej fra Newcastle til Lübeck med kul, som strandede kl. 3 om morgenen. Vraget blev solgt for 280 Rbd., Hornbækkerne pumpede det læns og lodsede det ind til køberen i Kastrup. Peter Andersen deltog selv i bjærgningen.

Ellers var det Viggo Johansen, der på kunstnerbesøg i Hornbæk først »opdagede« motivet. Han fortæller – måske med en anelse af skuffelse herom i et brev: »Krøyer begyndte med et enkelt bådemandskab, der kommer hjem – fiskerne forsamlede i »Stokken, forresten mit motiv, som jeg havde forberedt mig på i en tegning om vinteren, men som jeg stiltiende overlod ham.« Resultatet blev Krøyers berømte Stokkebillede udstillet på Charlottenborg 1875. Motivet genfindes på hans omslagstegning til Drachmanns Hornbækfortællinger: På sømands tro og love fra 1877.

Fra omkring 1900 findes nogle prospektkort med Stokken i helt ændrede omgivelser efter kroens ombygning. Bænken er befolket med gamle fiskere, som endnu – ligesom på Krøyerbilledet – kan navngives i Hornbæk, også børnene omkring trillebøren kendes for en del ved navn. Den lille bygning på en stensætning til højre i et par af billederne er strandtoldbetjentens hus, det lå omtrent hvor Drachmanns mindesten nu findes.

Indsamlingsbøssen, kirkeblokken på stranden, som den kaldes i

kirkeregnskaberne kan derigennem føres langt tilbage i tiden. Den blev 17. maj 1712 og 6. juni 1717 tømt »i dannemænds nærværelse«, men fra denne tid hedder det også, at på »kirkens blok som står på stranden var træet ganske henfurnet og jernet således hentæret, så blokken var ganske utjenlig«, den har altså allerede da været gammel, så den kan føres tilbage til årene før 1700.

Betegnelsen »stok« har sikkert sin oprindelse af den egestok, som blokken eller bøssen var udskåret af, og derfra er navnet gledet over til også at gælde bænkeanlægget. Men ordet »stok« brugt som i Hornbæk om bænke, kendes også fra indretningen af de gamle tingsteder, hvor tingvidner tog plads på tingstokkene og ofte kaldes stokkemænd. Der kan således gisnes på, at Hornbæk Stok kan have sin oprindelse som et byting for fiskerlejet, hvor så kirkeblokken er blevet opstillet.

En anden mulig oprindelse, som ikke peger slet så langt tilbage, kan søges i den træstok, hvorpå listerne over det enrøllerede mandskab til flåden var oprullet, som det kendes fra udtrykket »Holmens faste stok«. Bænken kan have været forbeholdt det mandskab, som var udtaget til tjeneste ved flåden, fiskerlejets egentlige kærne, dets faste stok. Denne betydning har bager Holm lagt i ordet, da han kort før 1900 byggede sit bageri for den anden ende af Havnevej og over indgangen satte det lille skilt over døren for sin faste kundekreds: Holms faste stok, et skilt, der trods mange ejerskifter og ombygninger endnu sidder der.

I kirkeregnskaberne kan man følge blokkens videre skæbne, men der er altså kun tale om indsamlingsbøssen. Efter en fornyelse i 1757 måtte den atter udskiftes 1787 og i 1800 blev »tavlen over Stokken« malet og forgyldt, formentligt

Strandtoldbetjentens hus ses til højre. (Det kgl. Bibliotek).

det billede af Hornbæk kirke, som endnu ses på billedet fra 1862. I 1814 var der ingen gaver i blokken ved stranden, da »den henligger omrevet og beskadiget af et afsindigt menneske«.

Blok og tavle er ellers vedligeholdt gennem årene indtil 1876, da kirkeværgen lærer Julius Nielsen i en skrivelse til Kronborg amtstue fremsætter det ønske fra Hornbækfiskerne, at »den på stranden anbragte kirkeblok enten måtte blive borttaget eller skænket byen«, og det tiltrædes, at de i blokken indsamlede frivillige gaver må anvendes til trængende på fiskerlejet. Derefter henhører hele stokkeanlægget under lejet.

Regnskaberne i Hornbæk oldermandsjournal (1820-1912) meddeler fra tid til anden også udgifter vedrørende Stokken. Således hedder det flere gange, at »plangeverget ved Staagen« eller »Stoggens benge« er blevet istandsat. Regnskabsbogens overraskende stavemåde hidrører fra, at en egentlig retskrivning først blev fastlagt hen imod slutningen af det 19. århundrede. Arbejdet ved Stokken blev ofte betalt med brændevin og øl i kroen. I 1858 synes hele anlægget fornyet, og i 1863 er den gamle

Stok blevet solgt – vel som affaldsbrænde – for 2 Mk. 12 Sk. I oktober 1891 er »Stokken tømt til dens istandsættelse« med egestok og smedearbejde. Desuden har maler J. Pii malet tavlen og blokken. Tavlen med kirkebilledet har da været udskiftet med en påskrift om, at blokkens bidrag gik til de fattige. Denne istandsættelse sker i forbindelse med kirkeskibenes højtidelige genanbringelse efter reparation og opmaling den 10. november 1891.

I marts 1894 har maler J. Pii igen malet en tavle med forbud mod aflæsning ved Stokken, man ser da også på prospektkortet fra Havnevej to skilte ved Stokken. Bådebygger Niels Olsen har 1898 istandsat Stokken for 37 kr. og atter i 1906 for 32,10 kr. Det er regnskabsbogens sidste omtale af Stokken.

Fra 1878 tilføres »Bøsepengene« fra havneblokken – som den nu hedder efter overdragelse til lejet – bykassen. Der anføres dog kun det restbeløb, som blev tilbage efter uddelingen til »de fadige«. I 1907 er der for sidste gang uddelt gaver fra bøssen, thi i de 4-5 år journalen endnu løber indtil 1912, nævnes bøssen ikke.

Hvornår Stokken er faldet for trafikens krav kan ikke ses, men Hans Ellekilde betegner i sin bog om Hornbæk dens forsvinden som »en stor skam for Hornbæk«. Fra tid til anden er der gjort forsøg på at genoplive Stokketraditionerne. Det nuværende bænkeanlæg omkring Drachmann-stenen ved havnen skabt 1978 af tømrermester Nikolaj Sneum må siges at være et værdigt minde over fortidens omskiftelige Stokkeliv, men nu spærrer klitrækken for udsigten til søen, som fiskerne i gammel tid kunne holde øje med fra Stokken.

Et andet minde om Stokken er Sofie Andersens afskedsdigt til den. Hun var født i Hornbæk af Ynsen-slægten og gift med Store Bjørns søn Valdemar Andersen, kaldet Anker-Valde. Hendes varme poetiske åre kom til udtryk ved flere lejligheder. Det følgende digt er blevet bevaret på prospektkort med Krøyers Stokkebillede:

*Farvel, farvel du gamle stok,
nys faldt det sidste bræt,
nu har du stået længe nok
for byen kun en plet.*

*Hvem tænker vel på minder her
i vor moderne by!
Væk med det gamle, råbes der.
Op, plads for al det ny!*

*I hundreder af år du stod,
du gamle Stokkebænk,
hvor fiskerne lidt hvile tog
i læ for storm og stænk.*

*Var kampen hård for dagligt
brød
tit for den djærve flok,
så altid dog lidt skæmt der lød
ved Hornbæks gamle Stok.*

*Og digtere og malere
dig brugte til model.
Men, ak, den tid er længst forbi,
du gamle Stok, farvel!*

Et drama i Hornsherred

Af Ove Rasmussen

Opklaringen af et tredobbelt rovmord resulterede i, at der også blev kastet lys over et hav af lovovertrædelser begået af egnens beboere.

Om morgenen mandag d. 17. januar 1842 var en mand på vej til arbejde på en gård ved Ejby i Horns Herred. Han gik ad en marksti fra Kyndeløse langs et stendige, og omtrent der, hvor stien ad et gangbrædt førte over Ejby Å, fandt han en død mand, hvis ansigt var ganske ukendeligt på grund af voldsomme læsioner; en stump af hans hjerne var faldet ud i sneen, der var blodig og optrampet af flere personer.

Sognefogden, gårdmand Jørgen Jensen fra Ejby, blev hidkaldt, og med ham kom nogle andre mænd samt den 12-årige Rasmus. Man var stadigvæk ikke klar over, hvem den døde var, men sognefogden fik en formodning og sendte Rasmus op til et nærliggende hus for at spørge efter husmand Niels Jørgensen, og drengen kom straks efter tilbage og fortalte, at husets dør stod åben, og at konen sammen med ægteparrets søn, der var hans skolekammerat, lå døde og ilde tilredte på gulvet.

Man bragte så den døde mand op til de to andre og sendte bud til herredsfoged de Coninck, der om aftenen ankom med en læge, som konstaterede, at alle tre familiemedlemmer var dræbt ved flere voldsomme slag i hovedet med et eller andet metalredskab, som ikke

fandtes på stedet. Tre lågkister og et hængeskab var åbnet, og indholdet var hevet ud på gulvet, hvor man fandt en tegnebog og en pengepung, begge tømte.

Herredsfogden opslog sit kvarter på Ryegård, hvor han i de følgende dage foretog afhøring af 17 personer uden at nå til nogen opklaring. Nogle havde truffet Niels Jørgensen i Ejby søndag eftermiddag, nogle kunne fortælle, at han og hans kone levede ret isoleret og mentes at eje nogle penge, mens de ikke havde sølvtøj eller lignende, end ikke et lommeur. En karl havde søndag aften klokken 22.00-22.30 hørt et skud, nogle slag og et skrig nede ved åen, men regnede med, at nogen havde skudt en ræv, og en gårdmand ved Kyndeløse var omkring midnat blevet vækket af to mænd, der sagde, at de kom fra Holbæk men var faret vild, og spurgte efter vej til Frederikssund. Han kendte dem ikke og havde kun set dem i mørke udenfor porten. Men så var der en familie i Langtved, som sent Helligtrekongers nat (den 7. januar) havde fået besøg af to mænd, der kom syd fra og som efter at have hvilet sig et par timer gik videre nordpå ifølge med manden i huset, som skulle tidligt på arbejde i nærheden. Da de skiltes fra ham, pegede den ene

ned mod Niels Jørgensens hus og sagde, at manden dernede, som var gift med hans moster, skulle være »en rig knark«. Det var bødkersønnen Frederik Larsen, og kammeraten var snedker Mathias Worm, begge et par ilde ansete fyre fra Venslev, og de blev begge anholdt og forhørt.

Men de benægtede at have været på færde ved Ejby den 16. januar, og affæren syntes at ville ende blandt de uopklarede sager, som herredsfogden i Roskilde havde flere af.

Det kunne ikke accepteres på højere sted, og den 5. marts kom fra kongen, Chr. d. 8., et reskript, der beskikkede den 30-årige konstituerede assessor i Københavns politiret, Peter Munthe Brun, som kommissionsdommer i sagen. Han bemyndiges til at sætte retten, hvor han vil i Københavns, Holbæk og Frederiksborg amter, til at indkalde folk indenfor en radius af 4 mil til afhøring og til at foretage ransagninger og arrestationer, og det tilføjes, at hvis han får brug for yderligere beføjelser »har Du desangaaende at vende Dig directe til Vort danske Cancellie«.

Dokumentet med den faderlige slutning: »Dermed skeer Vor Villie. Befalende Dig Gud« stak den unge jurist i lommen og begav sig ufortøvet til Skibby, hvor han den 11. marts satte retten på kroen.

Han fik overgivet sagens akter og de to arrestanter, Frederik Larsen og Worm, »som Egnens Befolkning ganske almindeligt holder sig overbevist om at være Morde-re«, men Brun fik snart klarlagt deres alibi og vendte sine undersøgelser mod andre mål.

Han besøgte stedet, hvor Niels Jørgensen var fundet, og hvor der endnu var blodspor på stendiget, han var faldet imod, og huset, hvor hustruen og drengen var blevet myrdet, men det var tomt, da det fattige indbo var solgt

på auktion. Imidlertid havde kommissionsdommeren sognefoged Jørgen Jensen med sig, og han var i stand til nøje at beskrive situationen, som den havde været om morgenen efter mordet, både med hensyn til ligenes placering, møbleringen og sporene af plyndring. Bl.a. havde han bemærket, at den tømte tegnebog var udbulnet som om den havde indeholdt mange sedler, og bag en af kisterne havde han sikret sig en stor foldekniv med jernskaft og bøjet blad, som ingen havde set i Niels Jørgensens besiddelse, og som man lod forevise i skolen, hvor ingen genkendte den som tilhørende den myrdede dreng.

Vigtigere var det dog, at sognefogden i tide havde foretaget en nøje undersøgelse på stien, hvor et håndgemæng syntes at have fundet sted, og han havde noteret sig og opmålt tre forskellige fodspor: ét der passede til Niels Jørgensens støvler, og kun gik fra huset ned til mordstedet, og to andre, der havde været i følge med ham, og som derpå var vendt tilbage til huset og til slut havde fjernet sig ud over marken, nordpå. Af disse var det ene efter støvler »syet til hver sin fod«, mens det andet var »til at vende« og med spor efter en nylig, delvis forsålning.

Og endelig havde den skarpsindige sognefoged i den optrampede og blodvædede sne fundet ikke blot Niels Jørgensens bælgvanter, men også en stump af en geværlås og en skrue med en træstump, der syntes at stamme fra en bøssekolbe. En politibetjent havde senere foretaget undersøgelse på stedet uden at finde yderligere, men på kommissionsdommerens foranledning gik sognefogden atter i gang på marken, nu da sneen var væk, og hjembragte en lille skrue til en geværlås samt en bitte stump blå vadmél med krudtslam efter at ha-

ve været brugt som forladning i en bøsse.

Munthe Brun gjorde udstrakt brug af sine beføjelser. De tidligere afhørte kom i fornyede, detaljerede forhør, og mange andre blev afhørt, anholdt og løsladt, og der skete ransagninger hos forskellige, hvorved adskillige ulovlige og mistænkelige forhold kom for dagens lys. Undertiden løb sporene ud i sandet, som dengang blodpletterne på en anholdts bukser viste sig at stamme fra juleslagtingen, men efterhånden tog en mistanke form.

Frederiks bror, Carl Larsen, der også boede hjemme hos forældrene, ernærede sig ved lidt skrædderi og småtyverier og havde en kammerat, hjulmagersønnen Christian Jensen. De var sammen gået fra Venslev søndag aften den 16. januar og var kommet hjem sent på natten. De var ganske åbenlyst draget ud for at skyde en ræv med en gammel bøsse, som Chr. Jensen gennem nogen tid havde haft til låns fra skytten på Svanholm, men de havde ikke fået noget bytte. Bøssen, som ellers stod i stuen hos hjulmanden, var ikke set siden, men Christian havde fortalt forældrene, at han havde lagt den i værkstedet, hvor nogen måtte have stjålet den. Den forklaring gav han ganske vist ikke til skytten, som han opsøgte for at fortælle, at han egentlig gerne ville beholde bøssen, som han derfor betalte med 4 rd.

Mærkeligt var det også, at han kort efter havde været i København, hvor han havde købt bl.a. en bøsse og en sølvbeslagen merkumspibe, og at han en dag var kommet ridende til Skibby Kro efter 4 potter brændevin og ved den lejlighed ville traktere alle tilstedeværende.

Om Carl Larsen blev det oplyst, at han havde understøttet snedker Worms kone med en del penge i den tid, da manden sammen med

Frederik var arresteret mistænkt for mordet, og en dag havde han været i Frederikssund med en pige, han var lidt kæreste med, og han havde spenderet både fortæring og dyre tørklæder for 7 rd. på hende.

De to flottenheimere, der ellers tog sig ud som et par halvt subsistensløse, der nærmest nassede på forældrene, påstod frejdigt, at de ved forskelligt arbejde, som de ikke nu kunne huske nærmere om, havde opsparet hver en lille kapital, som deres familie ikke vidste noget om, og at det just nu var faldet dem ind at glæde sig selv og andre lidt, og det var vel ikke forbudt?

Skytten på Svanholm fik forevist brudstykkerne af geværlås og kolbe og sagde, at de kunne stamme fra hans bøsse, men mere sikker blev han da han så den lille skrue, for den stammede fra en reparation, han havde fået foretaget hos en lidt ufiks landsbysmed.

Og ved en ransagning hos skrædderen fandtes nogle blå tøjrester svarende til forladningen, som sognefogden havde hjembragt fra sin sidste eftersøgning.

Så gik Munthe Brun for alvor løs på de to venner fra Venslev, som han arresterede og afhørte hver for sig i timevis. Til at begynde med var de temmelig frække og afvisende, men dommeren protokollerede lidenskabsløst deres forklaringer for derefter at foreholde dem uoverensstemmelserne med andre indhentede oplysninger, undertiden endog med deres egne tidligere forklaringer, og til sidst tilstod Chr. Nielsen og et par dage senere Carl Larsen.

De havde ganske nøgternt aftalt at tage ned for at myrde og plyndre hos Niels Jørgensen, der efter sigende skulle have nogle hundrede rigsdaler, og søndag aften var de draget hjemmefra med bøssen, som de i hjulmandens stue havde ladet med hagl, idet de fortalte, at

de skulle ud på Møllemarken og se efter en ræv. Desuden medbragte de en stor foldekniv med jernskaft, og hos en gårdmandskone i Venslev indkøbte de en flaske brændevin. På vejen forøgede Carl bøs-sens ladning med en rendekugle og en ekstra forladning fra en klud, han havde medbragt.

De kom ind til Niels Jørgensen, hvis kone var plejesøster til Carls mor, under foregivende af, at de var undervejs fra Holbæk, og at de havde købt bøszen der. De traktede med den medbragte brændevin, men Niels Jørgensens kone modsatte sig, at manden drak mere end to snaps, og ingen af dem kunne få sig til at skyde ham i stuen, således som det egentlig var planlagt. I stedet fik de ham til at gå med ned for at vise dem markstien, som de ville følge på hjemvejen, og mens han her gik foran dem, skød skrædderen bagfra mod hans hoved. Han har formentlig kun ramt med et enkelt hagl, for manden tog sig til hovedet og vendte sig om, idet han råbte: »Hvordan er det, du går med den bøsse«. Carl greb nu om bøssepiben og slog af al magt med kolben, som knækkede, og derpå slog de begge løs på Niels Jørgensen, den ene med bøssepiben, den anden med kolben, mens han tumlede afsted og tilsidst faldt over mod stengærddet og var død.

Så gik de tilbage til huset, hvor konen ængstelig spurgte efter sin mand og som svar straks blev slået ned og dræbt med flere slag, og da drengen, som var gået i seng, sprang op, væltede de ham hen over moderen og slog ham ihjel. De forsøgte at opbryde en af lågkisterne med foldekniven men fandt så nøglerne på en hylde og tilvendte sig ca. 150 rd. i sølv og sedler, hvorpå de forlod stedet, enige om, »at det jo var gået meget godt«. Da de gik »markløs« for ikke at møde nogen på vejen, for de vild og var

derfor inde ved en gård for at spørge efter vej, idet de sagde, at de skulle til Frederikssund.

De havde, så godt det lod sig gøre i måneskinnet, opsamlet stumperne af geværet, og træstykkerne skilte de sig af med undervejs, mens bøssepiben blev smidt i gadekæret, da de kom hjem til Venslev.

Forhørslederen havde godt nok forbrydernes tilståelse som mål, men det skulle være en rigtig tilståelse, ikke en forklaring, der senere kunne trækkes tilbage med påstande om tvang, træthed, misforståelse el. lign., og derfor lod han dem hver især beskrive forberedelsen og udførelsen samt deres efterfølgende færden med alle detaljer, der viste god overensstemmelse, ligesom han supplerede med protokollater af andres iagttagelser, og han registrerede de synbare beviser: Forladningen af blått vadmel, foldekniven, der af familiemedlemmer identificeredes som Chr. Jensens, røveriets restudbytte, 10 rd., der fandtes på det af Carl Larsen angivne gemmested, og bøssepiben, der blev fremdraget fra gadekæret og viste en lille særlig detalje, som skytten på Svanholm havde angivet.

Det havde kun taget Munthe Brun mindre end tre uger at få mordene opklaret, men samtidig havde han fået oplysninger om så mange forbrydelser begået af de to mordere og andre, at det ved et yderligere reskript blev pålagt ham sammen med en assessor Møllerup at fortsætte undersøgelsen og foretage domfældelse.

Den 3. oktober 1842 dømte de Carl Larsen og Chr. Jensen til døden, og efter stadfæstelse i Højesteret blev de henrettet sammen. Carl Larsen skal på trappen til skaffottet have sendt en hilsen til assessor Brun og sagt: »Havde vi haft en så dygtig politimester her på eg-

nen, havde jeg ikke stået her, men vi troede jo tilsidst, vi kunne gøre, hvad vi ville«.

Først den 9. oktober 1843 kunne der afsiges dom over de 43 andre mænd og kvinder, der var tiltalt for ialt 178 større og mindre lovovertrædelser. To blev frifundet, to fik bøder, fem fik simpelt fængsel, 18 fik fængsel på vand og brød, og 16 dømtes til tugthus eller slaveri.

Om kun een af disse gives mere detaljerede oplysninger. En 40-årig gårdmand fra Venslev fik for 20 tyverier, for overfald og for planlagt indbrud med våben samt helt utrolige mishandlinger af hustru og børn 16 års fæstningsarbejde, og i henhold til en bestemmelse i Danske Lov fra 1683 bestemtes det i dommen, at han efter udstået straf skulle tages i forvaring af øvrigheden, indtil han kunne stille hustruen sikkerhed for, at han ville lade hende i fred. Hun fik skilsmisse, beholdt fæstegården og fik efter 3 års forløb en flink mand og et ordentligt familieliv.

Mens mordkommissionen virkede på egnen, fandt efter sigende ingen lovovertrædelser sted, og derefter hedder det, at »Retstilstanden i Horns og Leire Herreder har været lige saa tilfredsstillende som almindeligt paa Landet.«

Peter Munthe Brun var som nævnt ganske ung, da han så effektivt løste denne opgave, og man kunne have ventet sig en betydelig karriere for ham.

Efter at have gjort tjeneste i og ved København blev han ret snart birkedommer i Sydsjælland, hvor han giftede sig og – kun 40 år gammel – forlod embedstjenesten og slog sig ned på en større gård. Ved afskeden blev han, vel som anerkendelse af fortjenester, udnævnt til »virkelig Etatsraad«, og under denne titel udgav han i 1892 »Et Kriminalforhør«, en nøje beskrivelse af sagen fra Ejby og Venslev.

Kenno Pedersen og Lars Bjørn Madsen

Det gamle Nordsjælland med samtlige træsnit fra Illustreret Tidende

En enig presse har rost »Det gamle Nordsjælland« til skyerne

Aktuelt:

»Det er lige så oplagt, som det er genialt, at der nu er udgivet en ambitiøs pragtbog om »Det gamle Nordsjælland«, baseret på træsnit i Illustreret Tidende, der havde sin glanstid fra 1859 til omkring 1890.

Det er to museumsfolk fra Helsingør, museumsinspektør Kenno Pedersen og kulturhistorikeren, Lars Bjørn Madsen, der har stået for redaktionen og teksterne. Forfatteren Godfred Hartmann har skrevet forord, og Jan Garff fra Kobberstiksamlingsen forklarer træsnittets teknik.

Resultatet er enestående.«

Politiken:

»I sidste øjeblik før jul melder Dansk Bladforlag sig på bogmarkedet med et pragtværk: Det Gamle Nordsjælland, en enestående samling af alle de træsnit med motiver fra Nordsjælland, som Danmarks første illustrerede ugeblad, »Illustreret Tidende«, bragte i sin trekvart århundrede lange levetid fra 1859 til 1924.

Først og fremmest er denne enestående publikation en prægtig billedbog, der morer og fornøjer samtidig med, at den aftvinger nutidige læsere den dybeste respekt for vore forfædres kunnen.«

Berlingske Tidende:

»Det var datidens kendte kunstnere, bl.a. Carl Baagøe, F. C. Lund, Knud Gamborg, Carl Neumann, C. F. Sørensen, Carl Locher, Chr. Zeuthen og Emil Libert, som fik deres, ofte aktuelle billeder gengivet i Illustreret Tidende. Metoden var xylografi. Kunstfærdigt blev billederne skåret i en buksbomplade – bl.a. af den berømte xylograf Hendriksen, og resultatet blev en fin grafisk kvalitet – oplaget var også ringe.«

Frederiksborg Amts Avis:

»Her er et værk, der vil fryde enhver bogven og Nordsjællandselsker.

»Det gamle Nordsjælland« er et værk af høj trykteknisk kvalitet. Billederne er gengivet i stort format på godt papir, og hver eneste side i bogen er fuld af liv og oplevelse.«

Nordsjælland:

»Den bog er et pragtstykke, fordi »Det gamle Nordsjælland« for første gang reproducerer samtlige de klassiske xylografer fra Frederiksborg Amt i »Illustreret Tidende« i fuld format og fornem kvalitet.

Bogen »Det gamle Nordsjælland« er i formatet 30x40 cm, bruger fremragende reproduktionsteknik og er gedigent trykt.

»Det gamle Nordsjælland« koster 395 kr., men udgiften er en investering. Kontantværdien skal nok holde trit med inflationen, og mens den gør det, kan man gang på gang glæde sig over at slå op og nyde, hvad der blev præsteret, da det var kunstnerne og de fremragende håndværkere, der lavede billedblade.«

Se bogen hos Deres boghandler og døm selv. Pris: kr. 395,00.

1/4 LITER VELVÆRE

Maarum er en naturlig, alkalisk mineralvand, direkte fra statens kilde i Gribskov. Maarum er syreneutraliserende, og hvad mineralindholdet angår, ligger den langt over de fleste naturlige mineralvande, idet Maarum indeholder over 1000 mg natriumbicarbonat foruden andre nyttige mineraler pr. liter. Maarum er god

for tørsten. God til at blande. God »dagen derpå«. God for maven.

Og den er god, når kalorierne er ved at ta' overhånd.

dig og mig og WIIBROE.
Græsted Lokalhistorisk Arkiv

Græsted Stationsvej 1B

3230 Græsted

Tlf. (02) 292842

Et Billed-Blad,
til nyttige Kundskabers Udbredelse og Sindets gavnlige Opmuntring,
for alle Stænder.